

Krisen på Slesvig Domkapitels jordegods 1352—1437

AF

C. A. CHRISTENSEN

Omkring 1437 opstillede procuratoren for domkapitlet i Slesvig et specificeret regnskab over de tab, som domkirken, prælaturerne, præbenderne og alterstiftelserne havde lidt i tiden mellem 1352 og 1437¹. Som kapitlets procurator, d. v. s. den kannik, der varetog kapitlets interne økonomi og administrerede dets fællesindtægter, kan der næppe tænkes en mere kompetent person til at opstille det indviklede og komplicerede regnskab over Slesvigkirkens tab og gevinst 1352—1437. Det er en fagmand fra datiden, der ud fra en for senere historikere uopnåelig

¹ Regnskabet er udgivet af Reimer Hansen og Willers Jessen i *Quellen-sammlung der Gesellschaft für Schleswig-Holsteinische Geschichte VI* (1904, i det følgende citeret Qu. VI) 54—103, efter en afskrift af Ulrik Petersen (†1735). Udgiverne daterer regnskabet til 1445—50, Einleitung, 12, hvilket utvivlsomt er en for sen datering. I regnskabet nævnes Godskalk Rixtorp som ærkedegn i Slesvig, Qu. VI, 99. Han blev ærkedegn i 1435, *Acta Pontificum Danica III* nr. 1752, og udnævntes i 1440 til domprovst, anf. værk nr. 1846. Som indehaver af præbende II anføres kanniken hr. Sachow, Qu. VI, 71. 1439 blev han biskop i Lübeck, *Lübeckisches Urkundenbuch VII* nr. 802 og 819. Regnskabet må derfor være udarbejdet mellem 1435 og 1439, eller for at undgå at operere med to årstal: omkring 1437. — Procuratoren navngiver sig ikke, og det fremgår ikke af andre kilder, hvem der var kapitlets procurator i disse år. Visse dokumenter kunne indirekte tale for at identificere ham med kanniken Erik Bondesen; da det imidlertid ville forudsætte, at han i regnskabet skulle omtale sig i tredje person, Qu. VI, 64, 72, 73, 79, hvilket strider mod Qu. VI, 87: *postquam factus fui procurator*, må identificering opgives.

indsigt i stoffet har samlet et statistisk materiale til belysning af et problem, der i dag, over 500 år senere, er et af de mest centrale i det 14.—15. århundredes historie. Hvorfor nedlægges — over hele Europa — tusind og atter tusinder af landsbyer og bøndergårde i dette tidsrum? Samtiden skyder først og fremmest skylden på krigene — således også procuratoren i Slesvig i 1437 — eftertiden har navnlig søgt forklaringen i den sorte død i årene 1348—50. Ingen af disse forklaringer, hverken taget særskilt eller kombineret, har ved nærmere studium vist sig fyldestgørende til forklaring af alle de fænomener, der kendetegner krisen². Et af dens mange frapperende karakteristika er, at krisen flere generationer efter den sorte død øjensynligt har en langt voldsommere karakter end i årene umiddelbart efter pesten 1348—50. Dette moment træder klart frem i regnskabet, klarere end i andre danske kilder, vel også klarere end i nogen anden enkel europæisk kilde, fordi procuratoren netop koncentrerer sig om at sammenligne forholdene 1352 med forholdene tre generationer senere. Hovedformålet med denne afhandling er, at gøre denne også efter europæisk målestok fremragende, men svært forståelige kilde tilgængelig for forskningen. Som M. Postan har fremhævet, er det øjeblikkets mest påtrængende opgave at fremdrage nyt stof til belysning af det, der trods alt stadigvæk kun aftegner sig i uklare omrids³. I et slutkapitel vil der blive fremhævet, hvilke konturer der på dansk område aftegner sig skarpere efter denne kildes vidnesbyrd.

1. Principielt er procuratorens regnskabsmæssige fremgangsmåde klar. Hans sammenligningsgrundlag er en jordebog fra

² En oversigt over den internationale litteratur om dette emne er givet af K. Helleiner: *Europas Bevolkerung u. Wirtschaft im späteren Mittelalter* (Mitteilungen des Institutes für Österreichische Geschichtsforschung Bd. 62 (1954)); en rapport, der beskæftiger sig med de principielle sider af problemet, blev fremlagt på den 10. internationale historikerkongres i Rom 1955: *L'Economie Européenne aux deux derniers Siècles du Moyen-Age* (X Congresso Internazionale di Scienze Storiche. Vol. VI).

³ IX Congrès International Des Sciences Historiques. Paris 1950. I. Rapports. *Moyen Age*, 241.

1352, hvis notitser han hyppigt afskriver ordret; derefter anføres ydelserne i 1437. Under hver side sammentælles i en summa reddituum diminutorum differencen mellem de specificerede poster. Den efterfølgende opstilling omfatter disse summæ⁴.

Slesvig domkapitels tab i tiden 1352—1437

Institutionerne	Sidetal		Korn		Rug		Penge, lybske	
	ms.	Qu, VI	læster	ørtug	læster	hedeby- skæp- per	mark	sk.
Altrene.....	A og B	63	12		2	13	80	
De 8 præbender	Cr	66					8	2
	Cv	68		12		13	12	2
	Dr	70					4	8
	Dv	72	4				24	
De 16 præbender	Er	74	2				44	⟨9 ¹ / ₂ ⟩
	Ev	75	3			6	⟨15⟩	⟨2⟩
	Fr	77		12		45	19	
Domkirken ...	Fv	78	3				80	
	Gr	81						26 ¹ / ₂
	Gv	82						24
	Hr	84			1 ¹ / ₂	3	18	11
	Hv	86			⟨1 ¹ / ₂ ⟩		12	
	Ir	87	⟨8⟩					
	Iv	88	2				17	12
Fællesbordet ...	Kr	90	3					28
	Kv	91	4			13		
	Lr	93	2	14		29		÷18
	Lv	94	5 ¹ / ₂			31	3	12
	Mr	95		4		29		
	Mv	97	4				3	8
	Nr	98	1		6		8	4
Digniteterne samt godset på Als og Ærø ...	Nv	100	⟨1⟩	16	5			
	Or	102	⟨12⟩			10	64	
	Ov	103	3 ¹ / ₂				⟨43⟩	
	Ialt...		70	58	16	192	454	131
			72 ⁵ / ₁₂ læster		20 ⁴ / ₅ læster		462 ³ / ₁₆ mark	

⁴ Den første summa er procuratorens egen summa summarum af altrenes tab, omfattende reguskabets første fire sider.

Tallene i parentes angiver, at det i afskriften overleverede tal er rettet, begrundelsen herfor findes nedenfor under analysen af de enkelte sider. Da procuratoren regner med taksten 1 læst = 9 mark lybsk, kan totaltabet opgøres til $144\frac{7}{12}$ læster korn.

Regnskabets takster og metrologi er behandlet i ekskurset nedenfor. Procuratoren regner med en åbolæst à 8 ore = 24 örtug = 288 skæpper = 36 tønder byg (à 139 liter). Rugen regnes efter det lokale slesvigske mål: 1 læst rug = 40 hedeby-skæpper (modii) = 240 skæpper (modioli). Pengetaksterne er de velkendte senmiddelalderlige: 1 sk. grot = 3 sk. sterling = 9 sk. lybsk. Da procuratoren som sagt regner med taksten: 1 læst = 9 mark lybsk, kan det samlede tab på $144\frac{7}{12}$ læster korn omregnes til 5205 tønder landgilde hartkorn (à 1 tønde byg à 139 liter). Det må dog understreges, at dette tal er et decideret minimumstal, idet, som vi skal se i det følgende, procuratoren dels udelader beregning af tabet i en del tilfælde, hvor oplysninger om ældre tiders ydelser har været usikre, dels som udviklet nedenfor i Ekskurs formindsker det reelle tab ved at sætte 1 mark lybsk i 1352 = 1 mark lybsk i 1437.

Poul Nørlund har beregnet, at det godsrige Sorø kloster på reformationstiden havde ca. 6000 tønder hartkorn i visse indtægter af dets ca. 625 gårde⁵. Omtrent samme kvantum korn kan vi skønne har domkapitlet og domkirken i Slesvig — bispestolens tab indgår ikke i regnskabet — mistet i visse indtægter i tiden 1352 til 1437. Denne jævnførelse illustrerer bedst krisens omfang.

Ekskurs. I slesvigkirkens regnskaber regnes med en byglæst på 288 skæpper à 36 tønder og en havrelæst på 480 skæpper à 60 tønder⁶. Det vil sige, der regnes med åbotønden, hvis rumfang ifølge Ole Römer var 139,104 liter⁷. Rugen regnes efter det lokale slesvigske mål hedebyskæppen (modius), af hvilke der gik 40 à 6 skæpper (modioli) på læsten. Hedebyskæppens rum-

⁵ Sorø. Klostret. Skolen. Akademiet I, 95.

⁶ Qu. VI, Einleitung 17, jf. ssts. teksten s. 337.

⁷ Aakjær, Maal, Vægt og Taxter i Danmark (Nordisk Kultur XXX), 211, 213—14, 265.

indhold er mindre klart bestemmeligt end åbotøndens, opgivelserne varierer mellem 107—115 liter pr. hedebyeskæppe⁸.

Da procuratoren regner med taksten 9 mark lybsk⁹ = 1 læst af hver kornsort (rug, byg og havre), følger: 1 læst rug = 40 hedebyeskæpper (à 107—115 liter) = 240 skæpper = 9 mark lybsk = 36 tønder (à 139 liter) byg (landgildehartkorn).

1 læst byg = 8 øre = 24 ørtug = 288 skæpper = 36 tønder (à 139 liter) byg (landgildehartkorn) = 9 mark lybsk.

1 læst havre = 8 øre = 24 ørtug = 480 skæpper = 60 tønder (à 139 liter) = 9 mark lybsk = 36 tønder (à 139 liter) byg (landgildehartkorn).

Det må understreges, at 9 mark lybsk pr. læst er en takst, en approximativ tilnærmelse, men ikke en egentlig kornpris. Når regnskabet udgiverer udtaler, at »18 ß ist ein hoher Preis (for 5 hedebyeskæpper rug eller $\frac{1}{8}$ læst), da der Schreiber die Verluste eher zu hoch als zu niedrig einschätzt«, så er denne konstatering af to grunde vildledende. For det første er det, som gennemgangen af regnskabet gang på gang vil vise, ganske uberettiget at beskyldte procuratoren for tendentiøst at vurdere tabene for højt. Dernæst er 9 mark lybsk pr. læst i forhold til datidens kornpriser aldeles ikke en høj takst, tværtimod er den så lav — kun ca. 50% af den faktiske værdi — at man umiddelbart må undres over samt overveje, hvorfor procuratoren har valgt at at regne med en takst, der ikke kan have haft gyldighed i hans samtid, men må høre det 14. århundrede til. Nogle beviser herfor. Under kejserprocessen 1424 anklagedes danskerne for at have beslaglagt eller røvet betydelige kvanta korn i Sønderjylland. Ved beregningen af den herved forvoldte skade sættes værdien af en hedebyeskæppe rug til 8 sk. og af en hedebyeskæppe havre til 6 sk., hvilket svarer til 20 mark pr. læst rug¹⁰ og 30 mark

⁸ Aakjær, anf. værk 204, 208, 213, 264; Kjell Runquist, Rymdmått, Vikter och Kronovärderingsvärden i Kung Valdemars Jordbok, 21 note 19; Waschinski, Währung, Preisentwicklung u. Kaufkraft des Geldes in Schleswig Holstein 1226—1864 (Quellen u. Forschungen z. Geschichte Schleswig Holsteins XXVI,) 77.

⁹ Qu. VI Einleitung, 19, jf. ndf. s. 178 og note 56.

¹⁰ $40 \times 8 = 320 : 16 = 20$.

pr. læst havre¹¹. En læst byg regnes til 25 mark¹². Priserne må ifølge sagens natur opfattes som maksimumpriser, men en sammenligning med samtidige lybske og rigsdanske priser viser dog, at de som ventelig ikke i afgørende grad afviger fra disse. I Lübeck kostede en *lybsk* læst rug i 1398 og 99 12 mark lybsk¹³. Da en lybsk læst var 24 tønder (à 4 schepel) og en lybsk tønde i størrelse svarede til en åbotønde¹⁴ (139 liter), har en lybsk læst rug et rumfang på 3336 liter, medens 40 hedebyस्कæpper rug i Sønderjylland har svaret til 4280—4600 liter og følgelig efter lybske priser har haft en værdi af ca. 15½—17 mark. En Scheffel byg (1/96 lybsk læst) kostede samtidig omkr. 2 sk., altså omkr. 12 mark (192 sk.) pr. læst. Da en åbolæst som sagt var 36 tønder, mens en lybsk læst var 24 tønder, har værdien af den åbolæst byg, som procuratoren arbejder med, været omkr. 18 mark.

Det fremgår af det anførte, at udgiverne har uret, når de karakteriserer en takst på 9 mark for læsten som en høj »pris« i 1437. Der kan heller ikke være tvivl om, at taksten stammer fra den benyttede jordebog 1352 og ikke fra procuratorens egen tid. Ifølge Jesse udmøntedes i 1433 i Lübeck af en mark sølv (233,8 gr.) 9 mark 13 sk. 4 den. penge¹⁵, d. v. s. at en læst korn på procuratorens tid har kostet omkr. 2 mark sølv, hvilket er dens normale

¹¹ $80 \times 6 = 480 : 16 = 30$.

¹² SRD VII, 283: last (frumenti) pro XXV marcis; strengt taget udsiger dette kun noget om en læst »frumentum«; af konteksten fremgår imidlertid, at frumentum skal forstås som identisk med tripartita annona, rug byg og havre, og som følge heraf bliver prisen på en læst byg og læst frumentum den samme.

¹³ Joh. Hansen, Beiträge z. Geschichte des Getreidehandels u. der Getreidepolitik Lübecks (Veröffentlichungen z. Geschichte der Freien u. Hansestadt Lübecks I, 1), 129, jf. Johan Schreiner, Pest og Prisfald i Senmiddelalderen, 81.

¹⁴ Aakjær anf. værk, 208.

¹⁵ W. Jesse, Der Wendische Münzverein (Quellen u. Darstellungen z. Hansischen Geschichte. Neue Folge VI), 209. Hermed stemmer på det nærmeste et par opgivelser fra Danmark fra 1442 og 1445, hvor 1 lod sølv (1/16 mark sølv) sættes lig 1 sk. grot (lig 9 sk. dansk-lybsk), hvilket giver 9 mark penge pr. mark sølv, jf. Repertorium 1. rk. nr. 7219 og 7500.

takst i 14. og 15. årh.¹⁶ I 1352 svarer 9 mark penge efter datidens udmøntning — af en mark sølv udmøntedes på det tidspunkt 3 mark 9 sk. 11 den.¹⁷ — til omkr. $2\frac{1}{2}$ mark sølv.

Man undres umiddelbart over, hvorfor procuratoren benytter sig af en så forældet takst. Overvejer man imidlertid de konsekvenser, der regnskabsmæssigt følger heraf, bliver man klar over, at han hermed tager stilling til de problemer, pengeinflationen ellers ville indebære for hans opgørelse. Et konkret eksempel illustrerer dette bedst. 1352 ydedes 12 mark penge af Svavsted kirke. 1437 var ydelsen 6 mark. Nominelt er tabet 6 mark, reelt ligger tabet på grund af pengenes forringede værdi omkr. det dobbelte; udtrykt i korn svarer ydelsen i 1352 nemlig til $1\frac{1}{3}$ læst korn, men i 1437 kun til $\frac{1}{3}$ læst. Når procuratoren imidlertid benytter taksten 9 mark pr. læst for 1437, forringer han tabet til $\frac{2}{3}$ læst. Det ræsonnement, der ligger bag denne beregningsmåde, der forringer tabet med 50% og givetvis må have været velovervejet, må være dette: Kun hvis nedsættelsen af pengeydelse — i ovennævnte tilfælde fra 12 til 6 mark — kunne fikseres til et tidspunkt, da en læst har kostet omkr. 18 mark, ville det være berettiget at regne med denne takst. Er nedsættelsen derimod sket i årene umiddelbart efter 1352, er det for hans undersøgelse uvedkommende, at pengenes værdi er stærkt dalende i perioden. Hans erklærede formål er et vise, hvilke indtægtstab stormfloden 1362 og »krigene« har forvoldt, ikke hvad inflationen samtidigt har betydet. Skulle denne have været beregnet, måtte han have vidst, på hvilket

¹⁶ Jf. for eks. Roskildebispens jordebog (Danske middelalderlige Regnskaber, 3. rk., I), 73, hvor et pund korn sættes lig 1 sk. grot, hvilket giver $2\frac{2}{5}$ mark sølv pr. læst ($12 \times 1:5$). Nojagtig samme takst benyttes ved beregning af et skånsk godskompleks i et brev af 1349 $\frac{5}{6}$, idet 24 örtug korn sættes lig 12 mark skånsk, Dipl. Dan., 3. rk., III, nr. 159; da 1 mark skånsk på samme tid svarer til 1 sk. grot, jf. brev af 1349 $\frac{12}{8}$, anf. værk nr. 183, er læsten også i 1349 regnet til $2\frac{2}{5}$ mark sølv kølsk vægt. Jf. også Aakjær, Maal etc., 268; den ene af de der anførte takster, 8 lodigmark pr. læst, skal uden tvivl fortolkes: 8×45 sk. = 360 sk. = $22\frac{1}{2}$ mark penge, hvis solvværdi har svaret til $2\frac{1}{2}$ mark sølv, jf. foregående note.

¹⁷ Jesse, anf. værk.

tidspunkt hver enkel ydelse var nedsat, og hvad korntaksten var på dette tidspunkt, sikkert uopfyldelige betingelser. Ved derfor at regne med taksten 9 mark korn for hele tidsrummet udelukker han inflationsmomentet i sin opgørelse, en fremgangsmåde, der vidner om hans beregningers soberhed, men som også gør hans tal til deciderede minimumstal; det kan ikke være anderledes end at mange nedsættelser må være sket på tidspunkter, da taksten 9 mark pr. læst længst var forældet.

Til slut må nævnes, at den gamle danske møntenhed, øre penge, enkelte gange optræder i den af procuratoren benyttede jordebog af 1352. Da 12 øre penge omregnes til 9 sk. lybsk, og da 45 sk. lybsk som bekendt var lig 1 mark sølv, følger at $7\frac{1}{2}$ mark dansk har været lig 1 mark sølv¹⁸.

2. Regnskabet er, som overskriften angiver, en opgørelse over »De formindskede indtægter på grund af krige og oversvømmelsen i Frisland«¹⁹. Det er klart, at for at få de tal frem, som belyser den fælleseuropæiske agrarkrise, må de tab undersøges, der skyldes den store naturkatastrofe, der 1362 ramte Slesvigs vestkyst. En anden opgave, der naturligt trænger sig på, er at få en samlet opgørelse over ydelserne i 1352 sammenholdt med de tilsvarende i 1437, altså ikke blot over differencen mellem disse, som procuratoren alene interesserer sig for, men en sammentælling af hans »bilag«, de specificerede ydelser 1352 og 1437.

Hvad der apriorisk skulle synes at være en overkommelig opgave, viser sig i praksis at være forbundet med store vanskeligheder. Principielt står disse i forbindelse med, at der normalt

¹⁸ Nøjagtig samme takst for marken findes i et privilegium af 1330 til Flensborg helligåndshus, Dipl. Dan., 2. r., X, nr. 249, idet 100 mark dansk her sættes lig 10 pund sterling, hvoraf følger, at 1 mark er lig 2 sk. engelsk, og af den bekendte ligning, 5 sk. grot = 15 sk. engelsk = 45 sk. lybsk = 1 mark sølv, følger igen, at $7\frac{1}{2}$ mark dansk er lig 1 mark sølv. — Når udgiverne, Qu. VI, 17, forklarer *ora denariorum* som 3 den. sterling, brugt i denne betydning, fordi 1 øre var 3 ørtug, må denne forklaring uden tvivl forkastes.

¹⁹ Qu. VI, 54: *Reditus diminuti per guerras et inundationem in Frisia.*

ikke består et simpelt forhold mellem procuratorens summa lateris og de på siden specificerede tab. Oftest er uoverensstemmelserne så store og de resultater, man i første omgang når til, så afvigende fra procuratorens sammentællinger, at man fristes til at lægge regnskabet til side som uforståeligt. Kun overbevisningen om dets store betydning inden for sit felt får en til atter at beskæftige sig med dets mange problemer.

Sammenfattende kan siges, at problemerne, som man praktisk talt møder på hver side i regnskabet²⁰, i hovedsagen bunder i to forhold. For det første findes der en del fejl i de overleverede tal, et forhold, der i betragtning af mængden af de latinske tal ikke er overraskende, eftersom regnskabet kun kendes i afskrift på anden hånd²¹. Trods alt er det imidlertid ikke det forhold, der volder de største vanskeligheder, langt større bryderier volder det forhold, at procuratoren stiltiende undlader at tage hensyn til en række posteringer. Sagen er den, at han ikke mekanisk sammentæller differencen mellem de specificerede poster, han vurderer dem samtidig sagligt, om de hører hjemme i den opgave, han har sat sig. Således opføres straks på første side en ydelse på 2 læster rug, som Margretealteret 1352 oppebar af bispetienden i Risby. I 1437 var alteret nedlagt og bispetienden vendt tilbage til bispestolen. Formelt havde kapitlet — i videste forstand — mistet en indtægt på 2 læster; når procuratoren vitterligt ikke medregner tabet, må hans ræsonnement antages at have været, at tabet skyldes en dispositiv ændring fra kirkeledelsens side og ikke udsiger noget om krigenes og stormflodens virkninger. En noget anden karakter har en række andre udeladelser, idet de skyldes de forhold, at oplysningerne i jordebogen 1352²² ikke altid er adækvate med hans mål-

²⁰ Af de 28 summæ er det således kun lykkedes udgiverne at påvise fuld overensstemmelse i et tilfælde, Qu. VI, 66, note 1.

²¹ Qu. VI, Einleitung, 13.

²² Foruden de til tider meget fyldige udtog, procuratoren har foretaget, kendes jordebogen gennem trykkene hos Pontoppidan, *Annales Ecclesiae Danicæ* II, 181 flg., og SRD VI, 574 flg.; disse tryk — der ikke helt udnytter håndskriftsmaterialet — bygger på en tekstmæssig dårlig ekstrakt,

sætning. Således havde kapitlet i 1352 betydelige kvotaindtægter efter brydesystemet af landsbyen Hornse (Slogs h.), men i 1437 blot $\frac{1}{2}$ tonde smør. Differencen lader sig ikke beregne og udelades derfor i sammentællingen.

I de følgende tabellariske opstillinger over ydelserne 1352 og 1437 er udeladelser angivet med stjerne ud for den lokalitet, hvor de træffes. I de til hver side knyttede kommentarer, er der gjort opmærksom på, hvorledes posteringerne må forstås for at nå til procuratorens summa diminutorum.

Fol. A recto: tabene på denne side opgøres af procuratoren til $3\frac{1}{2}$ læst korn, 15 hedebyस्कæpper rug, 15 sterlinger, 1 får og 12 høns. Kun ved tabet i korn er der en tilsyneladende uoverensstemmelse mellem procuratorens opgørelse og den tabellariske

A recto	Ydelse 1352						Ydelse 1437					
	ørtug korn	hedebyस्कpr. rug	mark lybsk	sterlinger	får	høns	ørtug korn	hedebyस्कpr. rug	mark lybsk	sterlinger	får	høns
S. Brarup	12					12	6					0
Veseby	10			15	1		5		0	0		
Volstrup	1						1					
Solt—Solt, 1 toft* ...	12	1					6	0				
Volstrup	12						6					
Bojbøl		4						2				
Kælendorp			17						8			
Kasmærk	24						14					
Hornse*												
Slesvig			$\frac{1}{2}$						0			
Kælendorp			17						8			
Højfjorde		12						0				
Risby*												
Ialt ...	71	17	$34\frac{1}{2}$	15	1	12	38	2	16	0	0	0

vistnok fra 1661. Trods denne overleverings mangler, er den dog af stor betydning i en række tilfælde, hvor regnskabets formulering lader een i tvivl om, hvorvidt en postering hører til 1352 eller 1437.

opstilling. Forklaringen er den, at procuratoren her som visse andre steder i regnskabet stiltiende omregner et tab i penge til korn. På siden optræder et tab på $18\frac{1}{2}$ mark lybsk, som han efter taksten 9 mark lybsk pr. læst har omregnet til $49\frac{1}{3}$ örtug korn, hvilket sammen med et tab på 33 örtug korn giver $82\frac{1}{3}$ örtug korn, afrundet til $3\frac{1}{2}$ læst (84 örtug) korn.

På siden findes tre tabsposter, som ikke er medregnet i summa. Om Hornse hedder det:

Vicaria b. Katherine. habet in Sloxherd in parochia Rapsted villam Hornstede totam cum agris, pratis et omnibus aliis rebus; de equis dabantur poledri, de pecoribus butirum et de grege pecuaria, modo solvit nisi $\frac{1}{2}$ lagenam butiri.

Villa Hornstede deficit in una lasta siliginis, in poledris et pecoribus, quod forsan coloni antiquitus ibidem fuerunt villici videlicet bruthii.

Det er indlysende, at i dette tilfælde lader tabet sig ikke beregne.

Den anden ikke medregnede tabspost er 2 læster korn i bispetiende af Risby sogn, som tidligere havde været henlagt til Margaretealteret i Slesvig domkirke. Margaretealteret var imidlertid nedlagt på procuratorens tid; dets jordegods i Højfjølde lagt til domskolen²³. Ved nedlæggelsen er bispetienden rimeligvis vendt tilbage til bispestolen²⁴. Når procuratoren derfor ikke lader de to læster korn i Risby indgå i summa diminutorum, er det rimeligvis ud fra det logisk rigtige ræsonnement, at en alternedlæggelse og en dispositiv omlægning af dets indtægter intet udsiger om det problem, han havde foresat sig at belyse: nedgangen som følge af krig og stormflod²⁵. Eksemplets principielle karakter er fremhævet ovenfor.

Den tredje post er af en mindre størrelsesorden. Ifølge jorde-

²³ Qu. VI, 56, note 2, 86 og 62.

²⁴ Qu. VI, 232, note 2 og 365.

²⁵ Strengt taget er det ulogisk, at han medregner Margaretealterets tidligere indtægt på 12 hedebykskæpper. Som vi skal se, retter han også på fol. B verso denne lapsus.

²⁶ SRD, 581.

bogen 1352²⁶ havde Helligkorsalteret en toft i Solt, hvis ydelse ikke angives. Procuratoren har 1437 ikke genfundet denne toft, men har på grund af den ældre jordebog ikke kunnet bestemme tabet, hvorfor han blot noterer: *Redditus de uno tofft diminutus est in Solte*.

Fol. A verso²⁷. Sammentællingen lyder: *Summa: XXII modii siliginis, II¹/₂ last ordeï cum avena, †XX marcacum post diluvionem vicarie b. Marie Magdalene, quae fortassis ignoratur†*. Kun rug og byg-havre posten stemmer, den øvrige tekst, som der her er sat *crux* omkring, må være korrumpet i afskriften. Uanset at der ved umiddelbar læsning kan være tvivl om forståelsen af visse markposterings, er det dog evident, at beløbet må ligge væsentligt højere end 20 mark. Ifølge opstillingen var tabet i penge 75 mark 12¹/₆ sk., ÷ 24 mark 9 sk. = 51 mark 3¹/₆ sk., og at dette resultat i det væsentlige falder sammen med procuratorens, fremgår af den nedenfor omtalte summa summarum, af hvilken der ses, at procuratoren har regnet med et tab på omkring 50 mark for denne sides vedkommende. Tabet af 70 demat jord i Sywertmanripe, et forsvundet sogn i Lundenberg herred, er holdt uden for regnskabet²⁸.

En særlig bemærkning må knyttes til tabet i korn. Procuratoren opgør dette til 2¹/₂ læst (60 ørtug) byg »cum avena«, ifølge opstillingen er tabet 68 ørtug. Forklaringen ligger i udtrykket *lasta tripartite annone, videlicet siliginis, ordeï et avene*, som tidligere var ydet af Holstoft. Procuratoren har regnet de 8 ørtug rug til samme værdi som 8 ørtug byg, men holder de 8 ørtug havre for sig.²⁹

Fol. B recto³⁰. Tabet i korn er ifølge procuratorens sammen-

²⁷ Qu. VI, 56—58.

²⁸ Det holdes også uden for opgørelsen i summa summarum; årsagen hertil er efter al sandsynlighed, at procuratorens kilde kun gav oplysninger om jordens værdi, ikke om dens ydelse; Qu. VI, 57: 70 demat . . . in valore LXX marcarum; den korrumperede summa lateris har rimeligvis indeholdt en bemærkning herom.

²⁹ Jf. ovf. Ekskurs, s. 165, hvoraf der af eksemplet fra 1424 fremgår, at en læst havre (24 ørtug) var dyrere end både rug og byg på grund af havrelæstens langt større skæppetal.

³⁰ Qu. VI, 58—60.

A verso	Ydelse 1352					Ydelse 1437					
	ørtug korn	hedebykspr. rug	mark lybsk	sk. lybsk	den. lybsk	td. smør	ørtug korn	hedebykspr. rug	mark lybsk	sk. lybsk	td. smør
Kokkendorp.		45 ^{1/6}					29 ^{1/6}				
Borne	9	6					0		30		
Rinkenis	60					25					
Norremølle Flensborg .			9					0			
Sywertman- ripe*											
Langhorn			48			1/2		12		1/2	
Karlsberg			6		2				56		
Skovby				24				1			
Nyby			1						8		
Svartstrom- mølle				4					3		
Holstoff	24							2 ^{1/2}			
Holtsee			10					3			
Ialt	93	51 ^{1/6}	74	28	2	1/2	25	29 ^{1/6}	18 ^{1/2}	97	1/2

tælling 9 hedebyskæpper rug og 2 læster og 3 ore = 57 örtug korn, hvilket korresponderer med opstillingen, idet $57\frac{1}{7}$ örtug er afrundet til 57. Vanskeligere er forståelsen af tabet i penge. Procuratoren opgør dette til $13\frac{1}{2}$ mark, mens det ifølge opstillingen er 32 mark 14 sk. (22 mark + 39 sk. lybsk. + 45 sk. engelsk) ÷ 23 mark 5 sk., hvilket giver en difference på 9 mark 9 sk. I første omgang tvivler man på, hvorvidt pengeposterne er opfattet rigtigt, en fornyet efterprøven viser imidlertid, at det er procuratoren, der har begået en lapsus. For tabet i Bosby og Guglesby ser hans opgørelse sådan ud:

Vicaria St. Andree habet unum colonum in Boosby solventem singulis annis XX septem solidos lubicensis. Item in Guggesbu unum colonum totidem. Item ibidem unum solventem XII β lub.

Colonus in Boosbu debet solvere VII β annone. Item unus colonus in Guggesbu totidem. Item ibidem alter colonus IIII solidos annone.

Kolonnen til venstre angiver, hvad landboerne yder 1437, til højre ydelsen 1352, nemlig 18 ortug korn, som indgår i tabsberegningen; men procuratoren overser, at de 66 sk., der ydes 1437 i stedet for kornydelsen, skal fradrages i slutopgørelsen. Til beløbet skulle der derfor i overensstemmelse med, hvad han gør i andre tilsvarende tilfælde³¹ være knyttet bemærkningen: sed IV marce II sol. debent defalcari de vicaria St. Andree³².

B recto	Ydelse 1352						Ydelse 1437							
	ørtug korn	hedebyskpr. rug	mark lybsk	sk. lybsk	sk. engelsk	hedebyskpr. havre	høns	ørtug korn	hedebyskpr. rug	mark lybsk	sk. lybsk	sk. engelsk	hedebyskpr. havre	høns
Tumby	1 ³³							1						
Stadum ³⁴	18 ^{1/2}							3						
Langhorn					6 ³⁵							0		
Offenbul					29							0		
En toft uden for Slesvig				4						0				
Af 10 jernkøer .					10							0		
Bosby	7										27			
Gugelsby	11										39			
Rinkenis	13 ³⁶			6				6			6			
Borsbol			6							6				
Warleberg			16							11				
Thorsted	21						11	11						11
Aneby	12					14	6	6					14	6
Brodersby	5			4		2	4	4			4		0	4
Gammelby		18							9					
Toft og gård i Slesvig				25							25			
Ialt ...	88 ^{1/2}	18	22	39	45	16	21	31	9	17	101	0	14	21

³¹ Fx. Qu. VI, 72, 75, 76.

³² Strengt taget specificeres 13 mark 11 sk. og ikke 13^{1/2} mark, således også beregnet i udgaven jf. Qu. VI, 60, note 3. Det er muligt, at procuratoren har afrundet beløbet; måske foreligger der dog en fejl i overleveringen, idet jordebogen 1352 har 5 sk. engelsk som ydelse af Langhorn,

B verso³⁷ hører til en af de vanskeligst tilgængelige sider i regnskabet. Summa reddituum diminutorum lyder på una lasta siliginis, item una(m) lasta(m) ordeï et avene cum ii ß et xviiij marce lub.

Ingen af disse tabssummer fremgår umiddelbart af de specificerede poster, uoverensstemmelserne er meget betydelige. På siden specificeres således et deficit i hedebyeskæpper rug på $20 + 20 + 6 + 13 + 2 = 61$ hedebyeskæpper = $1\frac{21}{40}$ læst og i örtug korn på $5 + 9 + 18 + 36 + 3 = 71$ örtug korn.

Umiddelbart efter denne summa lateris følger en summa summarum for siderne A—B, recto og verso, som ved første øjekast er lige så uforståelig, idet summa summarum aldeles ikke stemmer med sidernes sum.

A recto: $3\frac{1}{2}$ læst korn	15 hedebyeskæpper rug	15 sterlinger
A verso: $2\frac{1}{2}$ - - 8 örtug havre	22 - -	- korrump.
B recto: 2 - - 9 - korn	9 - -	- $13\frac{1}{2}$ mark
B verso: 1 - - 2 - -	1 læst	- $17\frac{1}{2}$ -
SS. 12 læster korn	2 læster 13 hedebyeskæpper	80 mark

Summen af korntabet er $9\frac{19}{24}$ læster, altså væsentligt mindre end anført i SS. Tabet i rug sammentælles til et beløb, der evident

SRD. VI, 581, medens den overleverede tekst af regnskabet har 6 sk. engelsk, hvilket betyder en difference på 3 sk. lybsk og et samlet tab på netop $13\frac{1}{2}$ mark.

Procuratoren ser ved sammentællingen bort fra et lille tab på 2 hedebyeskæpper havre ($\frac{1}{40}$ læst). Desuden noterer han ved Gammelby «et fortassis etiam pulli cum denariis serviciorum non solvuntur»; når procuratoren derfor ikke sidenhen ses at medregne tab i småredsel, er det rimeligvis ud fra det ræsonnement, at en beregning af disse småbeløb ofte var usikker og ikke möjen værd.

³³ Det beror vistnok på en lapsus, at procuratoren ikke regner med et tab på en örtug korn i Tumby, da jordebogen 1352 anfører en ydelse på 2 örtug korn, SRD VI, 581.

³⁴ I Stadum var det desuden en «valentem silvam», hvis ydelse hverken i 1352 eller 1437 specificeres.

³⁵ Jordebogen 1352, SRD VI, 581, har 5 sk. engelsk.

³⁶ Jordebogen 1352, SRD VI, 581, har 12 örtug.

³⁷ Qu. VI, 60—63.

må bero på en eksakt opgørelse, men ikke fremgår af de fire summæ diminutorum. Hvad er forklaringen? En gennemlæsning af B verso viser umiddelbart, at de to rugposter, der findes på sidens 1. halvdel, angiver et tab på $20 + 20$ hedebykskæpper = 1 læst rug; da procuratoren som nævnt opgør tabet på B verso til 1 læst rug, må man drage slutningen, at sammentællingen af siden B verso kun omfatter en del af posterne. Hermed stemmer en anden iagttagelse. Som der i udgaven gøres opmærksom på³⁸, skifter notitsernes karakter midt på fol. B verso. Mens opstillingen på første halvdel er den samme som i den foregående del, nemlig først en spalte med ydelserne 1437, *redditus prout nunc*, dernæst en spalte med tabsummerne, *redditus diminuti*³⁹, har notitserne på sidens sidste halvdel den formulering, som ellers kun findes i den senere del af regnskabet, nemlig en opgivelse af spalteinddelingen og en sammenfatning af ydelse og tab i en enkelt notits⁴⁰, i evident modstrid med spalteoverskrifterne. Forholdet må derfor have været det, at B verso oprindeligt kun har været delvis beskrevet; procuratoren har betragtet opgørelsen over altrene som afsluttet og på foden af siden som sædvanligt sammentalt tabsbeløbet i den sædvanlige summa lateris. Under det fortsatte arbejde med de andre institutioners tab, er han imidlertid blevet klar over, at en række poster, som han senere stødte på, hørte hjemme under og burde placeres under vikardømme-afsnittet. De indføjes derfor på den halvt beskrevne og allerede sammentalte B versoside. Hermed stemmer, at flere af disse notitser korresponderer med formuleringen i det senere afsnit om kapitlets fællesgods⁴¹. Klarest fremgår forholdet ved beskrivelsen i afsnittet *Bona communitas prebendarum* af Højfjolde i Søndergøsherred. Her noterer procuratoren, at af

³⁸ Qu. VI, 62, note 3.

³⁹ Disse overskrifter er udeladte i udgaven, men findes i Ulrik Petersens ms. i rigsarkivet.

⁴⁰ *Ex. unum colonum in Ystedh, solventem iiii modios siliginis, quondam VI modios, Qu. VI, 62.*

⁴¹ *Smlgn. Højfjolde: Qu VI, 62 og 83; Bjerent, 62 og 92; Sorup, 62 og 89; Idsted, 62 og 92.*

de fire bol, som kapitlet ejede, tilhørte de tre fællesbordet, det fjerde havde tidligere tilhørt Margretealteret, men var nu lagt til domskolen. Under beskrivelsen af Margretealteret⁴² havde procuratoren tidligere regnet hele den gamle ydelse af dette bol i Højfjolde på tabskontoen. Under behandlingen af præbendegodset bliver han klar over, at det rettelig bør opføres under domskolen. Han tilføjer derfor på den ledige plads på fol. B verso et afsnit om domskolen; tabet i Højfjolde opgøres i overensstemmelse med den senere notits til 6 hedebyeskæpper rug. På denne måde kommer godset i Højfjolde til at optræde to gange, en gang med et tab på 12, anden gang med 6 hedebyeskæpper. Dette har procuratoren imidlertid været klar over, som vi senere skal se, fradrager han de 12 hedebyeskæpper rug i summa summarum.

Ud fra denne opfattelse af sidens genesis kan de to summæ på siden forklares og de forskellige posteringer fortolkes i tabel-

B verso ^I	Ydelse 1352					Ydelse 1437				
	ørtug korn	hedebyeskpr. rug	sk. lybsk	sk. engelsk	høns	ørtug korn	hedebyeskpr. rug	sk. lybsk	sk. engelsk	høns
Ulsnæs	8		(4)*		(8)*	3				0
Stensfelt	18					9				
Karlum		25					0	18		
Hezel*										
Mølle uden for Sles- vig*				(30)						
Øster Bjerrum				48				96		
Efkebøl				60					0	
Breklum	27					9				
Kilsgårde		}37	56				13			
Gammelby								4		
Ialt	53	62	56	108	(8)*	21	17	114	0	0

⁴² F. A recto, Qu. VI, 56, smlgn. ovf. s. 171, Margretealteret var nedlagt 1437.

larisk opstilling. Forklaringen må være den, at den første summa lateris er den oprindelige sammentælling af de på siden opførte tab, mens summa summarum ikke alene omfatter de fire summæ lateris, men også de senere gjorte tilføjelser på fol. B verso.

Omstående findes de posteringer, som indgår i summa lateris. Den tilsyneladende uoverensstemmelse mellem procuratorens opgørelse af tabet i rug til 1 læst og opstillingens difference på 45 hedebyeskæpper bunder i, at procuratoren lader de 18 sk. lybsk, der 1437 ydes af Karlum gå lige op mod 5 af de 25 hedebyeskæpper rug, der 1352 var ydet sammesteds: deficit una media lasta (20 hedebyeskæpper) computando istos XVIII β pro V modios; efter hans beregningsmåde er tabet altså differencen mellem 57 hedebyeskæpper i 1352 og 17 i 1437.

Herefter følger en opstilling af de senere tilføjede posteringer, der indgår i summa summarum.

B verso ^{II}	Ydelse 1352			Ydelse 1437			
	ørtug korn	hedebyeskpr. rug	tdr. smør	ørtug korn	hedebyeskpr. rug	td. smør	sk. lybsk
Ærø	72			36			
Tåsinge*		12			6		
Højfjorde		24			13		
Langhorn			1			0	1 ^{1/2}
Idsted		6			4		
Svendsby	6			3			
Diverse*							
Ialt...	78	42	1	39	23	0	1 ^{1/2}

Tilbage står at vise, at summen af disse tilføjelser + de fire siders sum udgør procuratorens summa summarum: Summa redditum diminutorum vicariarum in toto II lastæ siliginis et XIII modii, XII laste annone, et octoginta marce cum LXX deymeth in Syvertmanrip.

A recto: 3 $\frac{1}{2}$ læster korn	15 hedebyisk. rug	15 sterlinger ⁴³
A verso: 2 $\frac{1}{2}$ - - 8 örtug havre	22 - -	51 mark 3 $\frac{1}{2}$ sk. ⁴⁴
B recto: 2 - 9 örtug korn	9 - -	13 $\frac{1}{2}$ mark
B verso: 1 læst (2 øre) 2 örtug korn	40 - -	17 $\frac{1}{2}$ mark
Tilføjelser: 39 örtug korn	19 - -	-
SS: 12 læster korn	2 læster 13 hedebyisk.	80 mark

Som man ser, er de 80 mark en rimelig afrunding af de specificerede pengebeløb. På samme måde er de 12 læster korn en afrunding, nemlig af 9 læster + 2 øre — om disse to øre nærmere i det følgende — + 8 örtug havre⁴⁵ + 50 örtug korn = 9 læster + 64 örtug = 11 læster 16 örtug. Hertil kommer blandt tilføjelserne et tab på 1 tønne smør i Langhorn; taksten for smør fremgår ikke andetsteds af regnskabet, men ifølge samtidige takster var 1 tønne smør = 4 pund korn = 8 örtug korn⁴⁶ og kan ikke have været vurderet synderligt anderledes af procuratoren. Tabet bliver derfor 12 læster korn, idet den med smøret i 1352 korresponderende ydelse på 1 $\frac{1}{2}$ sk. lybsk i 1437 kun svarer til $\frac{1}{4}$ örtug korn.

Tabet i rug er som man ser eksakt sammentalt. Den tilsyneladende uoverensstemmelse mellem de posterede 105 hedeby-skæpper (2 læster 25 hedeby-skæpper) og totalsummen 2 læster 13 hedeby-skæpper skyldes, som ovenfor fremhævet, at tabet i Højfjælde på 12 hedeby-skæpper på A recto er urigtigt placeret og skal fradrages⁴⁷, da det rigtige tab på 6 hedeby-skæpper findes anført blandt tilføjelserne.

⁴³ Desuden 1 får og 12 høns, som procuratoren ser bort fra i SS, jf. note 32.

⁴⁴ Se ovf., s. 172.

⁴⁵ Se ovf., s. 172.

⁴⁶ Aakjær, Maal etc., 269.

⁴⁷ Se ovf. s. 171 og 177. Procuratoren siger ikke udtrykkeligt, at han fradrager de 12 hedeby-skæpper, det følger alene af sammenhængen. På samme måde er det kun af sammenhængen, at man kan læse, at posteringen: Item in Schugby XI modios siliginis, antiquitus xxiiii, betyder, at tabet i Skovby er 11 hedeby-skæpper, idet ydelsen i gamle dage var 24 hedeby-skæpper. Læser man nemlig notitsen på den måde, at der 1437 ydedes 11 mod 24 i 1352, bliver deficiten 13 hedeby-skæpper; i så fald må man, for

Tilbage står nogle supplerende bemærkninger. I ovenstående slutopstilling er indsat et tabsbeløb på 2 øre. Ser man på opstillingen af fol. B versos oprindelige posteringer, fremgår der, at ydelsen 1352 var 53 ørtug korn og i 1437 21 ørtug korn; differencen altså 32 ørtug eller 2 læster 2 øre og 2 ørtug. Det vil sige, at der i summa lateris: unam lastam ordeï et avene cum II β må være oversprunget II oris et (II β), en letforklarlig overspringelse hos en afskriver.

M. h. t. de med stjerne mærkede posteringer, er det umiddelbart klart af notitsen om godset på Tåsinge, at dette ikke indgår i tabsberegningen⁴⁸. Det samme gælder notitsen om Hezel, i hvilken landsby Fruealteret »mangler« en landbo, som skulle have 3 mark guld i jord. Her er heller ingen afgifter at sammenligne. Noget mere kompliceret er forholdet med møllen uden for Slesvig. Den ydede 1352 30 sk. engelsk⁴⁹, procuratoren har ingen bemærkning om ydelse i 1437, men kan ikke have regnet med noget tab her, rimeligvis fordi han har haft en viden om, at møllen var solgt, mageskiftet eller afhændet på anden måde. At han ikke har regnet med de 30 sk. engelsk (= $5\frac{5}{8}$ mark lybsk) som tab, fremgår nemlig af hans summa lateris på $17\frac{1}{2}$ mark. Bortset fra møllens ydelse opfører han for 1352 108 sk. engelsk + 56 sk. lybsk, mens ydelsen i 1437 var dalet til 96 sk. lybsk⁵⁰, differencen altså 284 sk. lybsk eller 17 mark 12 sk., afrundet til $17\frac{1}{2}$ mark.

Endelig må noteres, at der i slutningen af dette afsnit er

at få sammentællingen til at stemme, antage, at procuratoren ved en lapsus har overset tabet på 2 hedebykæpper i Idsted, men senere i regnskabet, Qu. VI, 92, bemærker han udtrykkeligt, at tabet i Idsted »prius notatum est et computatum.«

⁴⁸ Qu. VI, 62: debet habere bona in Doslandia; nescitur, quam multa et ubi iacent et forsitan vicaria non fuit in possessione in memoria hominum.

⁴⁹ Qu. VI, 61, jf. jordebogen 1352 i SRD VI, 581.

⁵⁰ De 18 sk. lybsk i Karlum afregnes som ovennævnt med 15 hedebykæpper rug. — Småredslen i Ulsnæs på 4 tk. lybsk og 8 hons udelader procuratoren af regnskabet, smlgn. note 32.

gjort notitser om diverse uvisse eller ubestemmelige indtægter i 1352, som ifølge deres natur ikke kunne gøres til genstand for beregning⁵¹.

3. Ifølge procuratorens opgørelse har de 15 altre, (og domskolens forstander og domsognets præst) haft et minimumstab på 12 læster korn, $2\frac{13}{40}$ læster rug og 80 mark lybsk, eller omregnet i tønder landgildehartkorn efter den ovenfor angivne omregning ialt 836 tønder. Efter den gennemførte analysering af regnskabet's første fire sider kan procuratorens opgørelse suppleres med en opgørelse over ydelserne i 1352 og 1437. Taksten for smør, får, høns fremgår ikke af regnskabet, men må søges i andre kilder⁵². Det utilfredsstillende heri ophæves i praksis af det forhold, at værdien af disse poster i forhold til totalsummen er af forsvindende betydning.

Ydelse 1352	omregnet til td. htk.	Ydelse 1437	omregnet til td. htk.
383 $\frac{1}{2}$ örtug korn	575.3	154 örtug korn	231.0
190 $\frac{1}{6}$ hedebyisk. rug..	171.2	80 $\frac{1}{6}$ hedebyisk. rug . . .	72.2
164 mark $1\frac{11}{12}$ sk. lybsk	656.5	71 mark $1\frac{1}{2}$ sk. lybsk	284.2
1 $\frac{1}{2}$ tønde smør	18.0	$\frac{1}{2}$ tønde smør	6.0
16 hedebyisk. havre . . .	7.2	14 hedebyisk. havre . . .	6.1
1 får	0.5		
33 høns	1.4	21 høns	0.9
Ialt	1430.1		600.4

Som man ser, er der kun en ringe forskel på den her beregnede difference på 830 td.htk. og det af procuratoren beregnede tab på 836.7 td.htk. At procuratoren tal er lidt højere, skønt han i

⁵¹ Qu. VI, 62—63, fx. at rige ungarle — ikke de fattige — hver betalte 18 den. til ungarles årtid.

⁵² 1 tønde smør er regnet til 12 td.htk., 1 får til $\frac{1}{2}$ td.htk. og 24 høns til 1 td. htk., jf. Aakjær, Maal etc., 269—70, 275 flg. — Taksten for rug, korn og mark lybsk er der redegjort for i *Ekskurs* ovf.; her erindres om, at 1 örtug korn = $1\frac{1}{2}$ td. htk., 1 hedebyskæppe rug = 0,9 td.htk. og 1 mark lybsk = 4 td. htk.

flere tilfælde runder tallene af nedefter, skyldes det ovenfor påviste forhold, at han under beregningen af B rectos summa ved en lapsus overser et fradrag i tabsbeløbet på 4 mark 2 sk. lybsk = $16\frac{1}{2}$ td.htk., samt ser bort fra småredslen i summa summarum.

Vigtigere end denne lille uoverensstemmelse er det at understrege, at denne difference på 830 td.htk. afgjort er et minimumstal. Ydelserne i 1352 har været væsentligt større end 1430 td.htk., medens de i 1437 reelt har ligget betydeligt under 600 td.htk. Som ovenfor fremhævet er ydelserne af landsbyen Hornse og af 70 demat land i Syvertmanripe holdt uden for opgørelsen⁵³. Af Hornse ydedes der 1437 kun $\frac{1}{2}$ tønne smør (ca. 6 td.htk.) mod 1 læst rug (36 td. htk.) plus andele af avlsudbyttet af heste, køer og fæ i ældre tid. I Syvertmanripe, som gik tabt under stormflod, havde Mortensalteret haft 70 demat land til en værdi af 70 mark. Ydelsen har procuratoren ikke kendt, men andetsteds i regnskabet specificeres $422\frac{1}{2}$ demat land med samlet ydelse i 1352 på 419 sk. engelsk⁵⁴. Efter gennemsnitstallet kan man derfor skønsvist beregne ydelsen til 70×3 sk. lybsk (1 sk. engelsk) = 13 mark 2 sk. = $52\frac{1}{2}$ td. htk.

Det vil sige med Hornse og Syvertmanripe må ydelsen 1352 (eller umiddelbart forud⁵⁵) have ligget omkr. 1520 td. htk., kvotaydelserne af Hornse eksklusive.

De 600 td. htk. i 1437 er på sin side for højt beregnet, fordi procuratoren regner med, eller rettere sagt giver anvisning på⁵⁶ at regne med samme pengetakst i 1352 som i 1437, nemlig 9 mark lybsk pr. læst korn. Hans mål må som ovenfor fremhævet have været at koncentrere undersøgelsen om de to årsager, nemlig krig og stormflod. Fremgangsmåden indebærer dog auto-

⁵³ S. 171—72.

⁵⁴ Qu. VI, 58, 61, 72, 73, 75, 85, 102.

⁵⁵ Det er muligt, at Syvertmanripe er gået under i en stormflod for 1352, ligesom Hornse muligvis har været øde i selve året 1352.

⁵⁶ Direkte bruger procuratoren taksten kun i det ovenfor citerede eksempel fra Karlum, s. 178, indirekte kan den udledes af flere af hans sammentællinger, for eks. fol. A recto og 0 recto.

matisk, at tabene formindskes betydeligt. For eks. ydedes der 1352 18 örtug korn (= 27 td. htk.) af gods i Bosby og Gugelsby, men 1437 66 sk. lybsk. Efter taksten 9 mark pr. læst svarer de 66 sk. til $16\frac{1}{2}$ td. htk., tabet er altså beregnet til $10\frac{1}{2}$ td. htk. Ifølge kornprisen 1437 er de 66 sk. imidlertid kun ca. det halve, $8\frac{1}{4}$ td. htk., værd, tabet i virkeligheden derfor $18\frac{1}{2}$ td. htk. Værdien af de 71 mark $1\frac{1}{2}$ sk., som oppebæres i 1437, er derfor ikke 284.2 td. htk., for det beløb kan der på det tidspunkt kun købes omkring det halve kvantum korn. D. v. s. ydelserne i 1437 svarer ikke til 600 td. htk., men til ca. 460 td. htk.; det er det tal, der korresponderer med de 1520 td. htk. i 1352.

Af tabet skyldes ca. 120 td. htk. stormfloden, nemlig 89 sk. engelsk = 267 sk. lybsk = 15 mark 11 sk. = $66\frac{3}{4}$ td. htk. i indtægt, som er tabt i Efkebøl, Langhorn sogn, og Offenbøl i Ejdersted som følge af stormflodskatastrofen⁵⁷. Hertil kommer de ovenfor nævnte omtrentlige 52 td. htk. i Syvertmanripe.

4. Efter analysen af regnskabet's eneste summa summarum følger herefter gennemgangen af regnskabssiderne C—O.

Fol. C recto⁵⁸ indeholder opgørelsen for 6 af de 8 præbenders⁵⁹ corpusgods, hvilket i hovedsagen bestod af grundejendom i Slesvig. Opgørelsen er af principiel interesse til belysning af krisens karakter; sammen med en modsvarende opgørelse på fol. G fremgår det nemlig klart af disse, at stiftsstaden Slesvig ligesåvel har været ramt af krisen som landdistrikterne.

Præbenderne har et deficit på 102 sk. lybsk, hvilket nøjagtigt svarer til summa lateris: VI marce et VI sk. Herudover havde præbende V haft et indtægtstab af kirkerne i Trelldorp og Hyrup.

⁵⁷ QU. VI, 58 og 61; det siges ikke udtrykkeligt, at indtægten i Offenbøl er gået tabt som følge af stormfloden; men senere i regnskabet siges hele sognet at være gået under, Qu. VI, 67, jf. 391 (registret) og P. Lauridsen Hist. Tidsskr. 6. rk. V, 202 og 220.

⁵⁸ Qu. VI, 63—66.

⁵⁹ Om domkirkens institutioner se Klaus Harms, Das Domkapitel zu Schleswig (1914).

⁶⁰ 15 sk. engelsk + 12 ore dansk = 45 + 9 sk. lybsk.

C recto	Ydelse 1352	Ydelse 1437
Præbende I.....	54 sk. lybsk ⁶⁰	39 sk. lybsk
- II.....	50 ¹ / ₂ - -	22 ¹ / ₂ - -
- III.....	27 - -	0 - -
- IV.....	43 - -	25 - -
- V.....	8 - -	0 - -
- VI.....	24 - -	18 - -
Ialt...	206 ¹ / ₂ sk. lybsk	104 ¹ / ₂ sk. lybsk

Ydelsen af Hyrup var dalet fra 1 pund sterling (60 sk. lybsk) til 32 sk. lybsk i 1437, tabet på siden altså ialt 8 mark 2 sk.⁶¹

Fol. C verso⁶² fortsætter med præbenderne VII og VIII's corpusgods og går derefter over til opgørelse af tabet for de 8 præbenders fællesgods (bona communia). En væsentlig plads indtages her af nedgangen i *census regis* i Frisland. Oprindelig en statsskat var denne på et tidspunkt mellem 1231 og 1352 blevet overladt kirken i Slesvig⁶³. Stormfloden 1362 betød i mange tilfælde en nullificering af denne ydelse.

Korntabet, 4 øre korn, stemmer med procuratorens beregning; ved de andre poster er der visse mindre uoverensstemmelser. Tabet i rugen opgøres til 13 hedebykæpper, men i den os overleverede tekst specificeres kun 12 hedebykæpper. Ydelsen i penge 1352 er 49 sk. engelsk + 137¹/₂ den. engelsk + 13 sk. lybsk = 194 sk. lybsk 6 den., der vistnok i sammentællingen opgøres til 12 mark 2 sk. (=194 sk.). Det synes, som om procuratoren har overset, at der i 1437 dog ydedes et par småbeløb i penge⁶⁴.

⁶¹ Kirken i Trelstorp, der 1340 var blevet annekteret til en af de 8 præbender, Dipl. Dan., 3. rk., I, nr. 69, må efter 1352 være blevet magelagt til de 16 præbender, til hvis besiddelse den henregnes og beregnes på fol. H, Qu. VI, 84.

⁶² Qu. VI, 66—68.

⁶³ Jordebogens, SRD VI, 584—85, og procuratorens oplysninger om *census regis* indeholder adskillige hidtil uudnyttede oplysninger af interesse for den middelalderlige fiskalhistorie.

⁶⁴ Helt sikkert er det dog ikke, idet der er muligt, at der findes nogle

C verso	Ydelse 1352					Ydelse 1437				
	øre korn	hedebyskpr. rug	sk. engelsk	den. engelsk	sk. lybsk	øre korn	hedebyskpr. rug	sk. engelsk	den. engelsk	sk. lybsk
Præbende VII ..				6	13				0	0
- VIII .			10					0		
Broager*										
Ulsnæs	8					4				
Ostenfeld		8					4			
Gammellund		5					3			
Arnholt		5					2			
Toft i Slesvig ...				6					0	
Census i Lunden- berg herred ..			9					0		
Idsted		8					5			
Offenbøl			7	8				0	0	
Nienbøl			2	11				0	0	
Ulvesbøl			8	8 ^{1/2}				0	0	
Barnekemoor ...				18					0	
Ny Tetenbøl ...			7	6				0	0	
Poppenbøl				18						(7 ^{1/2}) ⁶⁵
Jordfleth			3	22				0	0	
Westermark				22				0		
Gl. Tetenbøl				10					0	
Osterhever			3	2 ^{1/2}						2 ^{2/3}
Ialt...	8	26	49	138	13	4	14	0	0	2 ^{2/3}

småfejl i overleveringen; en eding i Jordfleth siges at yde 7 den. engelsk, Qu. VI, 68, men i jordebogen 1352, SRD. VI, 584, 17 den. engelsk; i Oldenhever opgiver jordebogen $\frac{1}{2}$ sk. engelsk mere i ydelse end regnskabet; tilsammen 16 den. engelsk = 4 sk. lybsk i merydelse 1352, Som der i udgaven gores opmærksom på, er der endvidere rimeligvis i regnskabet 1437 en fejl i angivelsen af ydelsen for Poppenbøl, idet $7\frac{1}{2}$ sk. lybsk vistnok skal læses $7\frac{1}{2}$ den. lybsk. I praksis har disse småafvigelser dog ingen betydning.

⁶⁵ Teksten har $7\frac{1}{2}$ sk., der efter al sandsynlighed beror på en fejl i overleveringen, jf. Qu. VI, 68, note 2 og noten ovf.

Ikke medregnet i summa er 16 mark penge, som præbende VII havde af kirken i Broager. Årsagen hertil er rimeligvis den, at denne kirke først omkr. 1385⁶⁶ var blevet annekteret til præbenden, en sammenligning mellem 1352 og 1437 var folgelig udelukket.

På folio D recto⁶⁷ fortsættes og afsluttes opgørelsen over census regis i Frisland.

D recto	Ydelse 1352				Ydelse 1437			
	sk. engelsk	den. engelsk	sk. lybsk	den. lybsk	sk. engelsk	den. engelsk	sk. lybsk	den. lybsk
Garding	8	6 ¹ / ₂					18—19 ¹ / ₂	
Kathrineherd .	3	4 ¹ / ₂					10	
Koldenbüttel og Milde . . .	6	9					5	
Witswort	6	9					10 ¹ / ₂	
Oldenswort . . .			30	4 ¹ / ₂			30	20 ¹ / ₂
Tønning			20	3			17	
Kotzenbøl			10	1 ¹ / ₂			10	1 ¹ / ₂
St. Alversum . .			10	1 ¹ / ₂			8	
Vollerwik			10	1 ¹ / ₂			8	
Welt			10	1 ¹ / ₂			8	
Kating			30				15 ¹ / ₂	
Ulstorp			48				39 ¹ / ₂	3
Tating	18				16			
Vesterhever . . .			10	1 ¹ / ₂			4 ¹ / ₂	
Ialt	41	29	178	15	16	0	184—185 ¹ / ₂	25

Omregnet i lybske skillinger var ydelsen i 1352 309¹/₂ sk., i 1437 234¹/₂—235⁷/₁₂; differencen altså ca. 74 sk. lybsk, i summa diminutorum afrundet til 4¹/₂ mark lybsk (=72 sk.).

Folio D verso⁶⁸ indeholder tabsopgørelsen for præbenderne

⁶⁶ Repertorium 1. rk. nr. 3502s.

⁶⁷ Qu. VI, 69—70.

⁶⁸ Qu. VI, 70—72.

Avbæk, Rike, Tolk og Morsum. I summa lateris er tabet opgjort til 28 mark lybsk og 4 læster korn; herfra skal dog fradrages 4 mark lybsk, som »nu« ydes af præsten i Løjt i stedet for ældre indtægter; desuden bemærkes, at »redditus vicariæ« (d. v. s. præstekaldets indtægter) non sunt computati. Præbenden Avbæk havde 1352 i jordebogsindtægter af landsbyen Avbæk 47 ørtug korn, 6 sk. engelsk og 24 høns. Af den annekterede kirke i Løjt ydedes samtidig 3 mark lybsk og 18 ørtug korn til præbendeindehaveren. Præbenden Rike havde i Haksted forskelligt jordegods, der 1352 ydede 4 pund sterling (=15 mark lybsk), men 1437 kun 2 mark lybsk. Præbenden Tolk havde i Tolkmark 6 mark guld i jord, hvoraf der 1352 ydedes 9 ørtug korn, men i 1437 kun 18 sk. lybsk. Præbenden Morsum havde 1352 af kapellerne Morsum, Hamm og Lithen indtægt på 18 mark lybsk, men i 1437 kun 7 mark 6 sk.

I ørtug korn er tabet: $30 + 24 + 17 + 18 + 9 = 98$ ørtug; herfra skal drages 18 sk. lybsk, som »nu« ydes i Tolk i stedet for den tidligere ydelse på 9 ørtug korn. Efter taksten 144 sk. = 1 læst er 18 sk. = 3 ørtug korn, tabet altså 95 ørtug korn samt 24 høns, hvilket af procuratoren afrundes til 4 læst korn (96 ørtug). Tabet i mark lybsk er: $1\frac{2}{16} + 3 + 13 + 10\frac{10}{16} = 27$ mark 12 sk., af procuratoren afrundet til 28 mark. Herfra skal dog drages 4 mark lybsk, som præsten i Løjt »nu« yder i stedet for de tidligere store ydelser af præbenden Avbæks jordegods.

På siden nævnes udover disse poster to annekskirker Sørup og Vilstrup uden tabsangivelse. Årsagen hertil fremgår klart af en sammenligning med jordebogen 1352. Her hedder det om præbenden Tolk: »huic præbendæ annexa est ecclesia Wilstorp cum pertinentiis suis«⁶⁹. 1437 udskriver procuratoren ordret denne notits⁷⁰, men kunne selvfølgelig på dette grundlag ikke beregne tabet. Tilsvarende forholder det sig med kirken i Sørup; denne var annektere til præbenden Rike, men i hvert fald i den foreliggende udskrift af jordebogen 1352 nævnes kirken i

⁶⁹ SRD VI, 575.

⁷⁰ Qu. VI, 71.

Sørup ikke. Kirken var 1338 9. september af hertug Valdemar 3. overdraget til præbenden Rike, en overdragelse som biskop Hellembert af Slesvig stadfæstede 1339 2. februar⁷¹. Af disse dokumenter kunne procuratoren dog kun læse, at præbendeindehaveren til gengæld for denne henlæggelse var forpligtet til at holde tre årtider om året for hertugen og hans forfædre, og at han ved hver årtid skulle fordele 8 sk. sterling til kannikerne og 8 sk. lybsk til vikarerne ved domkirken, altså årligt 24 sk. sterling + 24 sk. lybsk = 96 sk. eller 6 mark lybsk. Når procuratoren i 1437 gør en notits i sit regnskab i overensstemmelse med denne bestemmelse⁷², er det sikkert for at erindre om, at der hvilede en hypotek på præbenden Rike til fordel for domkirkens kanniker og vikarer. En sammenligning mellem

D verso	Ydelse 1352					Ydelse 1437	
	ørtug korn	pd. sterling	den. engelsk	mark lybsk	høns	mark lybsk	sk. lybsk
Avbækgård.....	30					}	4
Møllen i Avbæk.....	24						
2 gårde ibid.....	17						
12 landboer ibid.....			72		24		
Løjt kirke.....	18			3			
Præstekaldet*.....	(24)						
Haksted.....		4				2	
Sørup kirke*.....							
Tolk.....	9						18
Vilstrup kirke*.....							
Morsum kapel	}			18		7	6
Hamm kapel							
Lith kapel							
Ialt...	98	4	72	21	24	13	24

⁷¹ Dipl. Dan., 2. rk., XII, nr. 108 og nr. 139.

⁷² Qu. VI, 71: Huic prebende est annexa ecclesia Syodorp cum omnibus emolumentis, nisi quod prebendatus solvat annuatim de ecclesia prefata VI marcas pro memoria ducum Sleswicensium.

ydelser til præbenden Rike i det 14. årh. og på procuratorens tid lod sig derimod ikke foretage. Ligesom ved kirken i Vilstrup undlader han derfor som formålsløst at notere, hvad Sørup kirkes ydelse beløb sig til i 1437.

Skildringen af præbenden Avbæk hører til regnskabets mest detaljerede; den tillader bag om de nøgterne tal et indblik i, hvilke indgribende ændringer i afgifts-, drifts- og ejendomsforhold, der fulgte eller kunne følge i krisens spor.

I 1352 bestod præbenden Avbæk af følgende gods og indtægter⁷³:

1. Avbækgård (Løjt sogn, Rise h.) med sit enemærke samt $2\frac{1}{2}$ otting i Svend Asgitsens bol. Bryden på Avbækgård ydede årligt 30 örtug korn (= 45 td. htk.).
2. Møllen i Avbæk ydede 24 örtug korn (= 36 td. htk.).
3. Fæsteren Thomas Krag havde 2 otting jord i Præstebol, hvoraf han ydede 12 örtug korn (= 18 td. htk.).
4. Fæsteren Niels Estesens havde 2 otting jord i Holdensvensbol, hvoraf han ydede 5 örtug korn (= 7,5 td. htk.) foruden en ikke specificeret afgift for *communitas*⁷⁴, d. v. s. for den på gården af grundejeren investerede kapital i form af besætning og løsøre.
5. 12 landboere (*coloni*) ydede hver 6 sterlinger og 2 høns (= ialt 72 sterlinger = 6 sk. lybsk. = $4\frac{1}{2}$ td. htk. + 24 høns)⁷⁵. — De ringe afgifter viser, at disse landboer har haft arbejdspligt til brydegården.
6. Kirken i Løjt ydede 3 mark lybsk (= 12 td. htk.) og 18 örtug korn (= 27 td. htk.).
7. I Åbenråskoven havde præbenden $\frac{1}{2}$ otting; nogen afgift

⁷³ SRD VI, 575, sammenholdt med Q. VI, 70.

⁷⁴ Når der i SRD VI, 575, efter *præter communitatem* fortsættes med *quæ quidem 2 atting nunc habet*, må det opfattes som en ufuldstændigt overleveret notits om et senere fæsteskitte. I regnskabet 1437 er denne notits udeladt.

⁷⁵ I det 16. årh. regnedes 24 høns = 1 td. htk., jf. Aakjær, Maal etc., 276.

anføres ikke, sandsynlig har skovparten været beregnet til ovennævnte bonders forbrug af tømmer og brændsel.

8. Præstekaldet i Løjt havde 2 otting i Præstebol, tienden af landsbyen Skovby, beregnet til 24 örtug korn, samt en toft, i hvilken der kunne sås 5 örtug korn. Denne post angiver utvivlsomt, hvad der var henlagt til underhold af den vikarpræst, som præbendeindehaveren måtte holde i Løjt, og var altså ikke en umiddelbar indtægtskilde for præbenden («*redditus vicariæ non sunt computati*»).

I 1352 var præbendens nettoindtægt 150 td. htk. + 24 høns + en ubekendt ydelse af »*communitas*« i Niels Estesens fæstegård. I 1437 var nettoindtægten reduceret til 4 mark lybsk (= 16 td. htk.), rundt regnet $\frac{1}{10}$ af ydelsen 1352 (endnu mindre, hvis den højere kornpris tages i betragtning).

Afgiften af selve kirken i Løjt var reduceret fra 39 td. htk. i 1352 til 16 td. i 1437. Men hvor er det betydelige jordegods, som præbenden ejede i 1352 blevet af? Procuratoren ved det ikke med sikkerhed, men fremsætter den formodning, at indtægterne af dette gods er tillagt sognepræsten. »*Ista prebenda pro nunc temporis, ut putatur non plus habet quam IIII marcas de rectore in Loytenes et in brevi memoria idem rector solvebat VIII marcas et forsan redditus supradicti sunt applicati rectori supradicto*«.

To påfaldende omstændigheder må fremhæves. For det første, at man i 1437 inden for kapitlet i Slesvig øjensynligt ikke har haft nogen sikker viden om, hvornår og hvorledes det store jordegods, som præbenden ejede i 1352, er gledet kapitlet af hænde; for det andet, at hvis den i kapitlet herskende antagelse er rigtig, nemlig at jordegodset er tillagt præstekaldet i Løjt, er det i første øjeblik nærmest uforståeligt, at de økonomiske følger heraf har været en nedsættelse af præstekaldets ydelser til præbenden.⁷⁶

⁷⁶ Selv ydelsen på 8 mark penge, som præsten »*in brevi memoria*« ydede til præbenden er jo mindre end ydelsen af kaldet 1352. Med vendingen »*in brevi memoria*« sigter procuratoren sædvanligvis til tiden omkr.

At den af procuratoren fremsatte formodning, at jordegodset er overgået fra præbenden til præstekaldet, er rigtig, bevises af et sognevidne fra 1456, eller rettere sagt er en konsekvens af dette. Ifølge sognevidnet havde præsten i Løjt, Jens Hansen, efter gudstjenesten 1. søndag efter påsken 1456 udbedt sig et vidnesbyrd af de ældste og viseste sogneborn om, hvorvidt det jordegods, han opregnede, ikke så længe man kunne mindes, havde været i Løjt sognepræsts væрге, »und bekanden des alle, dat herr Johann Ponach und herr Nighels Reff und eere vorfahren wente nu de vorberoerte ottinghe, wysche und akkere roweliken hebben gehad«. Det jordegods, sognevidnet tager sigte på specificeres således: 1 gud i deme kerckdorpe tho Luchte, gheheten Kolmhole, un tofft, de heet Hogherod, 1 øre landes, item 2 buwestede in dem dorpe Bodem, dat he wente nu roweliken beseten hefft, mit 2 tofften, 2 ortich landes und wysche norden darby und süden wente midden to deme strome; item osten darby, dar 1 tofft twischen licht, de dem prestere nicht to hørt, dar neghest by 1 tofft, $\frac{1}{2}$ ortigh landes und wysche dar süden by, beholden to weswende alle de ottinghe und toffte, de heer Jens in siner were hefft, de in der kerken rekenskapboke bescreven synt; item in dem dorpe to Schuby und in dem velde darsülvest 2 akkere up Bydderholt, 2 uppe Langheholt, 2 akkere upp Eerbergh, 2 akkere uppe Swensbergh, 1 akker norden up Suttensberch, 1 akker südden up deme sülven berghe, 1 by Sturshöghe, 5 up Bastkerholt 1 up Berkmossebergh, 2 uppe Wester Berkmossebergh, 2 süden Trendbergh, 2 akker by der norder rüge, 2 up Stolding marck by Smørdal ok wysche dar mede by und myt der meer⁷⁷.

Ifølge tingsvidnets ordlyd havde ikke alene den daværende præst Jens Hansen, men også hans to forgængere haft dette gods i deres væрге; vi kan derfor gå ud fra, at sådan har forholdene været i år 1437, da procuratoren i Slesvig noterede, at godset Løjt sogn »vistnok« var tillagt præsten der. Men hvordan

1400—1410, fra hvilken tid der findes en indtægtsliste for kapitlet, jf. Qu. VI, 6—8 og ndf. s. 227.

⁷⁷ Repertorium 2. rk., I, nr. 588.

er det kommet bort fra præbenden? Til belysning af dette spørgsmål skal her fremdrages et par andre eksempler, der viser hvilke indgreb i ejendomsretten krisen i det 14. årh. kunne medføre, hvor den forekommer i mest outreret form. Ifølge jordebogen 1352 havde ridderen Godskalk Limbæk skænket 4 gårde i en landsby »Norhug« i Ny herred⁷⁸. Hertil knytter procuratoren den meget sigende bemærkning: »Denne landsby kan jeg ikke opspore, hvor den ligger, og kapitlet har i mands minde ikke haft besiddelser der«. Ifølge sin beliggenhed i Ny herred kan landsbyen ikke have ligget mere end højst 30 km fra Slesvig, alligevel er den i løbet af 2—3 generationer forsvundet så totalt, at procuratoren ikke formår at stedfæste den og gøre lovhævd på jorden. Eksemplet er et talende vidnesbyrd, hvilket omfang ødegodset må have haft. Et andet eksempel af samme art findes i den omtrent samtidige Slesvig bispestols jordebog. »In villa Hesel dominus episcopus habet II bona; illa sunt confusa per illos de castro, qui uillas desertas et terras circumiacentes indifferenter vi colunt ad allodium suum«. Denne bemærkning i jordebogen 1462 uddybes af en anden skriver, der indhæfter en seddel af følgende ordlyd: »Informacio de agris in Hesel et occupatoribus eorundem. Infrascripti, vt veraciter inquisitio fieri poterit, occupant agros domini in Hesel et nec dant decimas nec hura soluunt ex eisdem: Iwer Stubbe« (o.s.v., ialt navne på 10 bønder).⁷⁹

Af en følgende bemærkning fremgår, at landsbyen Hesel er blevet øde under krigen mellem Danmark og Holsten i første trediedel af det 15. årh., og at bønderne da flyttede fra bispens gods og fæstede gårde andetsteds⁸⁰.

Der er iøjnefaldende lighedspunkter mellem disse to eksempler

⁷⁸ SRD. VI, 583, jf. Qu. VI, 88. — Godskalk Limbæk døde omkr. 1335, Dipl. Dan., 2. rk., XI, nr. 225.

⁷⁹ Qu. VI, 212—213.

⁸⁰ Item Jeppe Boddissen in Rise asseruit, quod quando villa fuit constructa et inhabitata, tunc pater suus ibi habitabat, et tempore guerrarum villa destructa et desolata pater suus se transtulit ad Kolstorpp, prout communicavit pater suus et Jurgen Agges, coloni in Zost. — Notitsen må forstås som led i indsamlingen af vidnesbyrd om, at bispens rette ejer til godset i Hesel.

på ødelæggelse. Forskellen er, at medens kapitlets gods i »Norhug« er og forbliver tabt for kapitlet, fordi det ikke engang formår at lokalisere landsbyen, er bispestolen i tiden omkr. 1462, da dens jordebog affattedes, i stand til at fremskaffe vidnesbyrd om forholdene en generation forud. Kapitlets gods i »Norhug« må derimod være blevet øde væsentligt tidligere, eftersom ingen i 1437 i kapitlet mindes noget om denne landsby. I denne periode, 1352 til ca. 1400, må også Avbæk præbendens gods være blevet øde, eftersom ingen inden for kapitlet i 1437 har præcist kendskab til dets skæbne. På et eller andet tidspunkt må en præbendeindehaver reelt, men ikke formelt — eftersom transaktionen i så tilfælde ikke ville have været ubekendt for kapitlet i 1437 — have overladt dispositionsretten over jordegodset til præbendens vikarpræst i Løjt. Da præstens ydelse til præbenden i samme tidsrum nedsættes, kan det ikke alene have været præbendens gods, der har ligget øde, den samme skæbne må have ramt andet gods i sognet, hvorved den økonomiske basis for præstens eksistens er blevet forringet. På det tidspunkt, da godset overlades til præsten, kan dets værdi ikke have været vurderet ret højt; fra præbendens synspunkt var overladelsen til dens vikar dog trods alt en fordelagtigere ordning end den fuldstændige opgivelse af kontrollen med ødegodset, som på samme tid skete i »Norhug«. Tingsvidnet 1456 sammenholdt med jordebogen 1352 viser, at præsterne i Løjt har genopbygget godset på en ganske anden måde end i 1352. Forklaringen er sandsynligvis den, at ødegods i stort omfang har muliggjort fordelagtige mageskifter under omlægningen af landsbymarkerne i sognet.

Fol. E recto⁸¹ omfatter regnskabet for præbenderne V—VIII og en del af præbende XI. Tabet opgøres til 44 mark⁸², 5 sk. penge samt 2 læster korn. Kornregnskabet er let forståeligt og fremgår umiddelbart af følgende oversigt.

Pengeregnskabet er mindre klart og byder på adskillige vanskeligheder. Præbende VI havde 1352 som indtægtskilde

⁸¹ Qu. VI, 72—74.

⁸² Således Ulrik Petersens manuskript i rigsarkivet; udgaven har fejlagtigt 43 mark.

«ecclesiam Borner cum decimis et prouentibus suis» samt 12 edinger i Frisland; om forholdene 1437 siges: «nunc nil aliud habet quam quator vel quinque marcas lubicenses, que quondam forsā solvebat XII vel XV marcas». Udtalelsen er jo ret upræcis, af sammentællingen fremgår imidlertid, at procuratoren for en gangs skyld må have regnet med maksimum⁸³. Opgivelsen om tabet i sognet Yvelek, der 1362 gik under i stormfloden volder ligeledes vanskeligheder. I jordebogen 1352 siges ydelsen af sognet at være *iiij* pund sterling (= 13 mark 2 sk.), mens den overleverede tekst af procuratorens regnskab har *iii* libre sterling (= 11 mark 4 sk.) et plus. Sammentællingen viser imidlertid, at procuratoren må regne med $3\frac{1}{2}$ pund sterling som den ældre ydelse⁸⁴, kun på den måde kan tabet bringes op på de 44 mark 5 sk., som Ulrik Petersens tekst har. Udfra samme ræsonnement må regnskabets bemærkning om, at præbende V havde en toft i Slesvig med ydelse på 2 sk. engelsk, af hvilke der blev afholdt en messe for biskop Bertold (†1307), forstås på den måde, at ydelsen er gået tabt 1437⁸⁵. Procuratoren siger det ikke udtrykkeligt, for ham har forholdet været klart. Vi kan kun nå til denne indsigt ved at efterprøve sammentællingen. Sammentalt bliver tabssummen 44 mark $9\frac{1}{2}$ skilling. Det må derfor antages, at et gennemstreget x (= $9\frac{1}{2}$) i den afskriftsmæssige overlevering er blevet fejllæst for v. Andre muligheder har været overvejet, men fører til mindre tilfredsstillende resultater.

Fol. E verso⁸⁶. Tabet opgøres til 3 læster korn, 6 hedeby-

⁸³ Årsagen hertil er muligvis den, at jordebogen 1352 ikke indeholdt nogen angivelse af præbendens indtægt, jf. SRD. VI, 575: Præbenda Borner habet annexam ecclesiam Borner cum decimis et prouentibus suis, og at oplysningen om den gamle ydelse på 12—15 mark stammer fra mundtlig meddelelse af ældre kanniker efter hukommelse, jf. at indehaveren af præbende XVI i 1437, dominus Smiter, (Qu. VI, 76) allerede nævnes som kannik i 1383, se Harms, Das Schleswiger Domkapitel, 131. Procuratoren kan have ræsonneret, at disse opgivelser under alle omstændigheder måtte betragtes som angivende minimum i forhold til tiden 1352.

⁸⁴ D. v. s. Ulrik Petersens afskrift må fejlagtigt have *iii* for *iiij*.

⁸⁵ notitsen må korrespondere med jordebogen 1352's knappe formulering: Item fundum ad Slyam, qui solvit 2 solid. sterling. SRD. VI, 575, Præbenda V sidste linie.

⁸⁶ Qu. VI, 74—75.

E recto	Ydelse 1352			Ydelse 1437		
	ørtug korn	mark lybsk	sk. lybsk	ørtug korn	mark lybsk	sk. lybsk
Skovby	18			3		
Ravnholt	9			3		
Almtorp		13	2		7	
Slesvig, toft			6			0
Borne		15			4	
Hamm						
Lundenberg		6	1 ¹ / ₂		0	0
Wybon						
Yvelek		13	2		6 ⁸⁷	0
Risum		15			1	2
Skodsbøl	27		—	— ⁸⁸		
Ialt...	54	62	11 ¹ / ₂	6	18	2

skæpper rug og 26 mark 3¹/₂ sk. lybsk; fra sidstnævnte beløb skal dog fradrages 14¹/₂ mark lybsk, som 1437 ydes i stedet for ældre kornyndelser.

Kun tabet i rug svarer nøjagtigt til de på siden specificerede poster. I den siden forsvundne landsby Bethelund i Bov sogn (Vis h.) havde præbende IX gods, der i 1352 ydede 6 hedeby-skæpper rug. Godset havde i 1437 ikke været beboet »i mands minde«.

Ydelserne i korn er, som det fremgår af den følgende oversigt, dalet fra 96 örtug til 23 örtug, tabet er altså 73 örtug, af procuratoren afrundet til 3 læster (72 örtug). Procuratoren undlader — uden at gøre bemærkning herom — at tage hensyn til, at præbende X 1352 havde 3 mark guldsjord i Bjerent (Strukstrup h.), der da ydede 9 örtug korn. Forklaringen er, at posten indgår i beregningen af tabet for alt godset i Bjerent på fol. L recto.

⁸⁷ 6 mark i Torp (nu Dörphof) er lagt til præbende VII som erstatning for totaltabet i Yvelek.

⁸⁸ Ydelsen 1437 af Skodsbøl medregnes under Dybbøl på næste side.

Storre vanskeligheder volder forståelsen af tabsbeløbet i penge. Det opgives som nævnt til 26 mark $3\frac{1}{2}$ sk., men der må givetvis foreligge en fejl i overleveringen, dels fordi der ikke specificeres noget beløb, der ville resultere i et brutt skillingbeløb, dels fordi de specificerede tab væsentligt overstiger dette beløb. De er bogført således: Præbende X havde i 1437 en indtægt på 90 sk. lybsk af 6 byejendomme, hvad disse havde ydet i 1352 siges ikke direkte, men i slutopgørelsen hedder det: »Debent defalcari VII marce de prebenda prepositi Grummonis«, d. v. s. præbende X. De to af disse syv mark stammer fra Espenæsgård (Svansø) som i 1352 havde ydet en læst korn, men i 1437 ydede 2 mark lybsk. De fem mark (80 sk.) må derfor skulle fradrages i det ovenanførte beløb på 90 sk. Baggrunden for denne ejendommelige bogføring findes i jordebogen 1352⁸⁹. I denne opføres 5 byejendomme i Slesvig med en samlet ydelse på 30 sk. engelsk (90 sk. lybsk); d. v. s. 5 ejendomme i 1352 yder det samme som 6 ejendomme i 1437. Uden at formulere det i teksten må procuratoren derfor have foretaget en mellemregning i hovedet og beregnet eller rettere sagt skønnet, at ydelsen af de fem ejendomme, som præbenden allerede ejede 1352, er dalet med 10 sk.

Af møllen »Swakkesmøle« uden for Slesvig havde præbende XI i 1352 haft en indtægt på 6 mark lybsk. I 1437 havde den ingen indtægt af møllen. Præbende XII havde 1352 engstrækninger ved kirken i Risum (Bøking herred), som ydede 4 pund sterling (= 240 sk. lybsk = 15 mark); i 1437 var denne indtægt fuldstændigt gået tabt som følge af stormfloden. Præbende XIII havde enge i St. Johannes sogn på Før, der 1352 ydede 20 sk. sterling, men i 1437 kun 18 sk. engelsk, og i Osterhusum (Søndergø h.) agre og enge, af hvilke der i 1352 var ydet 8 sk. engelsk, men i 1437 kun 4 sk. Endelig havde præbende XIV en indtægt på 10 sk. engelsk af en mølle uden for Slesvig, som i 1437 intet ydede.

Summen af disse tabsposter er 29 mark 10 skilling, mens tabet i den foreliggende tekstoverlevering opgives til 26 mark $3\frac{1}{2}$ sk. Men desuden findes der på siden en tabspost, som ikke

⁸⁹ SRD. VI, 576.

lader sig bestemme, idet der må være en lakune i teksten vedrørende Bomsted, således at ydelsen 1437 er gået tabt⁹⁰.

Resultatet af denne analyse er altså, at det overleverede tal på 26 mark $3\frac{1}{2}$ sk. givetvis må bero på en fejl i overleveringen, at tabet uden medregning af Bomsted er 29 mark 10 sk., hvorfra skal drages $14\frac{1}{2}$ mark som ydes i 1437 i stedet for ældre ydelser; minimumstabet er altså 15 mark 2 sk⁹¹.

E verso	Ydelse 1352					Ydelse 1437			
	hedebyskpr. rug	ørtug korn	sk. engelsk	mark lybsk	sk. lybsk	hedebyskpr. rug	ørtug korn	sk. engelsk	mark lybsk
Dybbøl		6							$4\frac{1}{2}$ ⁹²
Bethelund	6					0			
Espenæs		24							2
Bjerent*									
Slesvig, tofte					90				5
Swakkesmølle				6					0
Guderød		24					6		
Sterup		24					15		
Risum			80					0	
St. Johannes, Før			20					18	
Bomsted			?					?	
Østerhusum			8					4	
Hyrup		$4\frac{1}{2}$					2		} 3
Bondsbøl		12							
Strukstrup		$1\frac{1}{2}$							
Mølle ved Slesvig			10					0	
Ialt ...	6	96	118	6	90	0	23	22	$14\frac{1}{2}$

⁹⁰ Jf. f. eks. teksten for Bomsted med den umiddelbart efterfølgende for Østerhusum: Item in villa Bomsted in parochia Trelstorp habet agros et prata de quibus dantur XX sol. sterl. Item in Osterhusum agros et prata de quibus dantur VIII solid. sterling, modo nisi quatuor solidi.

⁹¹ Ydelsen i penge er 1352 118 sk. engelsk + 6 mark lybsk + 90 sk. lybsk (= 354 + 96 + 90 sk. lybsk = 540 sk.) = 33 mark 12 sk.; i 1437 er ydelsen 22 sk. engelsk (= 66 sk. lybsk) + $14\frac{1}{2}$ mark = 18 mark 10 sk. lybsk.

⁹² Indbefattet ydelse af Skodsbøl.

Fol. F recto⁹³. Tabet opgøres til 23 mark, 45 hedebyskæpper rug og 4 ore korn; i stedet for de 4 ore korn oppebæres 1437 dog 4 mark, som altså skal drages fra de 23 mark.

I Egvad (Sd. Rangstrup h.) havde præbende XVI i 1352 haft 10 hedebyskæpper rug; i 1437 havde jorden ligget ode i længere tid, end nogen kunne mindes. Af en mølle uden for Slesvig havde mølleren Andreas i 1352 lovet årligt at give 35 hedebyskæpper rug. I 1437 var møllen ode. Disse to poster giver tilsammen det bogførte tab på 45 hedebyskæpper rug. Desuden havde samme præbende i Vejbæk (Lundtoft-Vis h.) 6 hedebyskæpper rug, som var gået tabt (neglecti) i 1437; men efter procuratorens formening (ut credo) var den ydelse på $\frac{1}{2}$ tønde smør, som Benedikt Ahlefeld (på Søgård) ydede for en landbo i Vilsbæk (naboby til Vejbæk) trådt i stedet for denne ydelse⁹⁴; procuratoren lader derfor denne ydelse 1437 gå lige op med ydelsen i 1352.

I »Ware« (forsvunden bebyggelse i Bov s., Vis h.) havde præbenden 1352 haft en indtægt på 4 ore korn, men da grev Klaus af Holsten (†1386) havde bygget borgen Nyhus på denne landsbys jord, havde præbenden i stedet for fået 4 mark i indtægter af Grumtofte kirke (nu Grundhof i Angel). Det er disse 4 mark, procuratoren fradrager i den ovenanførte slutsum.

I Efkebøl (Norgøs h.) havde præbende XV i 1352 haft 30 sterling (= 5 mark 10 sk. lybsk) i indtægt, men jorden var i følge kapitlets jordebog gået tabt under stormfloden⁹⁵. Procuratoren bemærker dog, at præbendeindehaveren i 1437 har 4 mark lybsk af Efkebøl. »Utrum de eisdem bonis dicat ille,

⁹³ Qu. VI, 75—77.

⁹⁴ »sed in Wyvelsbek, ut credo, habet unam mediam lagenam butiri de Benedicto Aleveld, qui utitur colono isto tanquam suo proprio«. Meningen må være den, at jorden i Vejbæk i 1437 dyrkes af Benedikt Ahlefelds landbo i Vilsbæk, men at Benedikt anerkender kapitlets ejendomsret til jorden i Vejbæk ved at yde kapitlet $\frac{1}{2}$ tønde smør.

⁹⁵ Ita canit registrum capitulum, Qu. VI, 75, jf. SRD. VI, 576, hvor parentesens omkring: (hæc sunt submersa per diluvium) temmelig sikkert angiver, at bemærkningen har været en tilføjelse efter 1362 i jordebogen 1352.

cui constat; michi autem incognitum«. Uanset denne tvivl regner han dog i slutsummen hele beløbet som tabt. I Langhorn (Norgøs h.) havde præbende XVI haft $1\frac{1}{2}$ pund sterling (5 mark 10 sk. lybsk), men i 1437 kun 3 mark. To huse i Flensborg havde 1352 ydet 16 mark lybsk, i 1437 var det ene øde, det andet ydede kun 4 mark, tabet altså 12 mark. I Høgel (Norgøs h.) ydedes 1437 9 sk. sterling (27 sk. lybsk), men tidligere omkring det dobbelte.

Sammenlagt giver det et tab på 21 mark 15 sk. lybsk. Hertil kommer nogle mindre tab af visse grundstykker i Slesvig, som det øjensynligt har voldt procuratoren vanskeligheder at bestemme. I 1352 havde præbende XVI haft 8 grundstykker, som da sammenlagt ydede 14 sk. engelsk (= 42 sk. lybsk)⁹⁶. I 1437 var to af disse på Holm »neglecti« med et tab på 2 sk. sterling. Et tredje grundstykke med ydelse af 4 sk. sterling i 1352 var i 1437 »deiectus mediante fossata«. Om to grundstykker ved procuratoren ikke med sikkerhed, hvor de er blevet af, men formoder, at de måske er inddraget under andre grundstykker, tilhørende gejstlige. Ved sammentællingen beregner procuratoren disse uklare tab i Slesvig til 17 sk., idet han afrunder de ovenfor nævnte 21 mark 15 sk. til 23 mark, hvorfra som tidligere nævnt fradrages 4 mark for ydelse i 1437 af kirken i Gruntoft.

På den her behandlede side findes to posteringer, som procuratoren ikke har formået at postere. Fru Tale Limbæk havde ifølge jordebogen 1352 skænket tre »jernkøer« til anskaffelse af kirkelys i Tolk. Gaven var i 1437 gået tabt (neglectum est). Endvidere havde præbende XVI 1437 fire mark af annekskirken i Tolk (Strukstrup h.), men da jordebogen 1352 kun indeholdt notitsen: »Item (prebenda) habet etiam (= ecclesiam) Tholge annexam«⁹⁷, lod en beregning sig ikke foretage.

Fol. F verso indeholder regnskabet for domkirkens bygningsfond. Tabet for dette opgøres til det betydelige beløb af 80 mark lybsk og 3 læster korn (ialt 428 td. htk.). Der består en væsent-

⁹⁶ Qu. VI, 76 sammenlignet med SRD. VI, 576.

⁹⁷ SRD. VI, 576.

F recto	Ydelse 1352				Ydelse 1437					
	hedebysskpr. rug	ørtug korn	sk. engelsk	mark lybsk	hedebysskpr. rug	ørtug korn	sk. engelsk	mark lybsk	sk. lybsk	td. smør
Elkebøl.....			30				0			
Slesvig, toft.....			14						25	
Langhorn.....			30					3		
Ware.....		12						4		
Egvad.....	10				0					
Vejbæk.....	6									1/2
Mølle ved Slesvig..	35				0					
To huse i Flensborg				16				4		
Høgel.....			18				9			
3 jernkøer*.....										
Tolk kirke*.....										
Ialt...	51	12	92	16	0	0	9	11	25	1/2

lig diskrepans mellem summen af de specificerede poster og sidens ovennævnte redditus diminuti, idet der kun specificeres et tab på 44 örtug korn, 14 hedebysskæpper rug og 62 mark 9 sk. lybsk (329 td. htk.). Forklaringen må søges i det forhold, at jordebogen 1352 ikke indeholder et tilsvarende afsnit om fabricas indtægter. Procuratoren må derfor have benyttet et andet ældre, nu tabt regnskab, hvor der udover de poster, hvortil der fandtes tilsvarende indtægter i 1437, har været en række poster, som han ikke har kunnet finde modstykke til, jf. for eks.: »Item de quator fundis in ciuitate (Slewicensi) XIX sol.; ignoro quantum nunc habeat ecclesia de fundis«. På den anden side har fabrica i 1437 en indtægt, til hvilke procuratoren øjensynligt ikke har haft noget sammenligningsgrundlag: »Reditus prout nunc«, ialt 13 poster. I disse tilfælde har han kun kunnet skønne over tabets omfang, og det må være begrundelsen for den ikke uvæsentlige forhøjelse af det specificerede tab.

⁷⁸ Qu. VI, 77—78.

F verso	Ydelse 1352				Ydelse 1437				
	hedebykskpr. rug	ørtug korn	sk. engelsk	mark lybsk	hedebykskpr. rug	ørtug korn	sk. engelsk	mark lybsk	sk. lybsk
Holstoft		15				8			
Siseby		9						2	
Goltoft		12				5			
Kvastrup		24				6			
Eggebæk	4				2				
Kragelund	10				0				
Løvested			1 ¹ / ₃				0		
Pobøl	2				0(?) ⁹⁹				
Garding			288				0		
Witswort				6					12
Langhorn			15						9
Padelak			15				0		
Kjestrup		6				3			
Ialt...	16	66	319 ¹ / ₃	6	2	22	0	2	21

Fol. G recto og verso¹⁰⁰ indeholder regnskabet for de 16 præbenders fællesgods. Talmæssigt drejer det sig kun om små beløb, henholdsvis 26¹/₂ sk. lybsk for nedgangen af ydelser af ejendomme i Slesvig og 24 sk. lybsk for tabet af »andelghift« fra Frisland. Alligevel knytter der sig en betydelig interesse til disse sider, hvis hovedindhold er en sammenligning mellem ydelser i Slesvig 1352 og 1437. I ældre tid forklaredes affolkningen af landdistrikterne i det 14. årh. med en henvisning til en indvandring til byerne, idet den friere tilværelse der (Stadtluft macht frei) skulle have øvet en dragende virkning. Nyere undersøgelser har imidlertid fastslået, at befolkningstallet i en række tyske byer, hvor materialet tillader et indblik i forholdene, ikke stiger, men tværtimod skrumper ind ligesom på landet. Det samme fænomen kan iagttages for Slesvig, hvis befolkningstal 1437

⁹⁹ Forsan subtractum est.

¹⁰⁰ Qu. VI, 79—82.

må have været væsentlig mindre end 1352. Vi har tidligere i regnskabet modt adskillige eksempler på helt ode grunde eller grunde med nedsatte ydelser siden 1352, hvilket sidste fænomen selvfølgelig også viser en aftagende befolkning, især i betragtning af, at pengenes værdi i samme tidsrum er dalende. Det samme billede viser disse sider i regnskabet. Ifølge jordebogen 1352¹⁰¹ ejede de 16 præbender da tilsammen 33 grundstykker eller gårde i Slesvig. Ydelsen her af var i 1352 godt¹⁰² 18 mark lybsk. Procuratoren søger først med udgangspunktet i jordebogen 1352 at bestemme tabet for de enkelte grundstykker i en rubrik *Redditus diminuti*, principielt altså den samme fremgangsmåde, som han iøvrigt benytter. Forsøget gennemføres dog ikke, men ender noget umotiveret med en fortegnelse over ydelser, der blev erlagt i 1437¹⁰³. Procuratoren må selv have følt denne opgørelse som utilfredsstillende, thi han opstiller en ny liste: *Tertium registrum capituli super premissis extractum*.¹⁰⁴ Der er denne opgørelse, der ender med ovennævnte tab på $26\frac{1}{2}$ sk. lybsk, idet ydelsen siden 1352 er dalet fra $122\frac{1}{2}$ ¹⁰⁵ til 96 sk. i

¹⁰¹ SRD VI, 576, afsnittet *In civitate Schleswig*, desuden 582, afsnittet *Fundi capituli hæc sunt*; på grund af en splittelse af læggene i forlægget er udgavens tekst ganske usammenhængende. Afsnittet slutter s. 582 l. 9 f. n. med *Item — 2½ solid sterl.*, fortsætter s. 583 l. 3 f. o. *Item duo fundi de quorum* og til og med l. 4, der fortsættes i noten e; derefter l. 5—6 indtil *Item alium fundum*, hvis fortsættelse findes midt i næste afsnit *Nyherrit*, l. 15 f. o. *de quo dantur 10 solidi sterlingorum*, der skal læses *10 denarii sterlingorum*, jf. Pontoppidans tekst i note f (notitsen svarer til: *Item fundum, in quo residebat Goscalcus Pelser, X sterling* i procuratorens regnskab 1437, Qu. VI, 80—81); dernæst 583 note g og derefter igen l. 15 f. o. *Item fundum, de quo dabitur unus solidus* og indtil l. 21 *Item fundus acialis, de quo dabuntur 8 sterlingi*, hvormed afsnittet slutter.

¹⁰² Ved en af grundene er ydelsen oversprunget i den overleverede tekst: *item de quo dabuntur . . .*, SRD VI, 583, note e.

¹⁰³ Qu. VI, 81, spalte 1.

¹⁰⁴ Qu. VI, 79, spalte 2; i forhold til den ufuldendte *Redditus diminuti* og til den tilføjede fortegnelse over ydelserne 1437 bliver den nye opgørelse *Tertium Registrum*. — Når der i Qu. VI, 79, note 1, om spalteinddelingen siges »links ein Verzeichns der Verluste, rechts eins der Einkünfte, er denne karakteristik misvisende.

¹⁰⁵ I den overleverede tekst findes et par fejl: *Item in Thorgate fundum*,

1437. Som man ser, regner procuratoren i denne »tredie« opstilling med et væsentligt mindre beløb for ydelsen 1352 end selve jordebogen, nemlig 7 mark $10\frac{1}{2}$ sk. mod godt 18 mark. Sammenligner man hans forskellige opstillinger med jordebogen 1352, forstår man imidlertid de vanskeligheder han har stået overfor, og hvorfor han reducerer jordebogens tal. I 1352 ejede de 16 præbender som sagt i fællesskab 33 grundstykker eller ejendomme. Af disse var i 1437 en badstue med den betydelige ydelse på 6 eller 9 mark,¹⁰⁶ på en for procuratoren ukendt måde (quo titulo ignoratur) overgået til fabrica. Endvidere var halvdelen af en gård i 1437 indlemmet i kanniken Erik Bondesens kannikerresidens. Af de resterende 31 besiddelser er procuratoren i stand til at identificere de 21 med præbendernes ejendomme i 1437, og de viser en nedgang i ydelse fra 7 mark $10\frac{1}{2}$ sk. til 6 mark. 10 grundstykker med en ydelse på ca. 5 mark i 1352 formår han ikke at identificere og udelader dem derfor i den endelige tabsberegning¹⁰⁷. Ræsonnementet må være det, at teoretisk set var det muligt, at disse grunde ligesom badstuen på en for procuratoren ukendt måde, men fuldt lovformeligt kunne være afhændet siden 1352, og derfor ikke var »ægte« tab. Hans opgørelse angiver derfor det absolutte minimum¹⁰⁸. I og for sig

in quo residet dominus Johannes Ketelsen, modo Hinr. Gropenger 6 sol. lub. (Qu. VI, 80, l. 4 f. n.), her skal der efter Ketelsen indsættes *4 sol. sterl.*, hvilket fremgår af en sammenligning med jordebogen 1352: *Item in Thorrihade fundum, de quo solvantur 4 solid. sterling.* (SRD VI, 583, l. 5 f. o.). På samme måde skal *VI sol. cum dimidio* i regnskabet 1437 (Qu. VI, 80, l. 11 f. n. rettes til *VII sol. cum dimidio*, idet det skal svare til jordebogens $2\frac{1}{2}$ *solid sterling.* (SRD VI, 582, l. 9 f. n.). Med disse to rettelser fås totalsummen $122\frac{1}{2}$ sk. lybsk, som regnskabet har. — I Ulrik Petersens afskrift (og derfor også i Qu. VI, 81) er summa placeret i den forkerte spalte til venstre, sammen-tællingen viser, at den hører til højre spalte.

¹⁰⁶ Jordebogen 1352 har 6 mark, SRD VI, 576, procuratoren 9 mark, Qu. VI, 79; hvis 9 mark er rigtig er den samlede ydelse i 1352 godt 21 mark.

¹⁰⁷ I hans første forsøg har han øjensynligt tænkt at medregne disse: *Item XXV sol. lub., qui neglecti sunt in platea piscatorum, sicuti apparebit in alio latere*, Qu. VI, 80, spalte 1, sigter nemlig til nogle af disse uidentificerede grunde, jf. SRD VI, 583, note g.

¹⁰⁸ Efter Tertium registrum følger en ny opgørelse: *Redditus prout*

er disse vidnesbyrd om stiftsstadens skrumpning ikke overraskende. Når domkapitlets indtægter fra 1352 til 1437 daler fra ca. 8000 til 2000 td. htk., som slutopgørelsen viser, og når tages i betragtning at bispestolens tab sikkert har været endnu større — da dets jordegods og kirkelige indtægter overgik domkapitlets — er det umiddelbart indlysende, at det har medført formindskede erhvervsmuligheder for stadens borgere. Samme virkning må det meget betydelige odegods på landet have haft.

Fol. G verso viser et tab på 24 sk. lybsk, fremkommet ved at 4 frisiske sogne havde ydet »andelghift« til hertugens kansler, hver indbygger i sognet 9 den., »forsan in memoria hominum sunt solute«. Tallet beror vel kun på et skøn, og ydelsen må antages at stamme fra samme tid, da census regis (fol. C) er blevet overladt kapitlet.

Fol. H recto¹⁰⁹ har et samlet tab i penge på 18 mark 11 sk., hvilket nøjagtigt stemmer med de posterede beløb¹⁰⁰. Derimod er der en ikke uvæsentlig diskrepans mellem det specificerede tab i hedeby-skæpper rug, nemlig $18 + 18 + 1 + 6 + 8 = 51$, og summa diminutorum, der lyder på $1\frac{1}{2}$ læst og tre hedeby-skæpper = 63 hedeby-skæpper. En sammenligning med jordebogen 1352 viser imidlertid, at der må mangle en postering i den overleverede tekst af regnskabet 1437; ifølge jordebogen ejede kapitlet »Noerhaselund cum omni jure«, der ikke nævnes i regnskabet, men som ifølge den ellers af procuratoren overholdte rækkefølge skulle have stået efter notitsen om Langhorn¹¹⁰.

nunc, der redegør for 10 indtægtsposter på tilsammen 71 sk. En sammenligning viser, at denne opgørelse må være noget yngre end tertium registrum, da flere af grundstykkerne har andre indehavere, således jf. Qu. VI, note 3—7.

¹⁰⁹ Qu. VI, 83—84.

¹¹⁰ Jf. Qu. VI, 84, note 6; 4 mark 12 sk. i linie 3 f. n. er en trykfejl for 4 mark 2 sk.

¹¹¹ Ligesom i afsnittet Slesvig hersker der også i denne del af jordebogen 1352 en stor forvirring; forklaringen er sikkert den, at det udtog, der engang i det 17. årh. blev affattet på grundlag af et nu tabt jordebogshåndskrift, afspejler et håndskrift, hvor læggene har været sprængt og de løse blade samlet i tilfældig orden. Den rigtige rækkefølge af notitserne i jordebogen

Det er en rimelig antagelse, at deficiten mellem 1352 og 1437 af denne landsby har beløbet sig til de 12 hedebyeskæpper, som nu står uforklarede i regnskabet.

H recto	Ydelse 1352				Ydelse 1437			
	hedebyeskpr. rug	mark lybsk	sk. lybsk	sk. engelsk	hedebyeskpr. rug	mark lybsk	sk. lybsk	sk. engelsk
Højfjælde	36 ¹¹²				18			
Bjerrup	36				18			
Bondelum	7				6			
Solved	8				2			
Hatsted		3				0		
— marsk			8				0	
Ostenfeld				1½			4½	
Oldersbæk	8				0			
Svavsted kirke		12				6		
Langhorn				7				0
(Nr. Haselund)	(12)				—			
Langhorn marsk				20				0
Almtorp		6						10
Ialt	107	21	8	28½	44	6	4½	10

Fol. H verso¹¹³ har et tabsbeløb på 12 mark lybsk og 2 læster rug. Markbeløbet er strengt taget korrekt, idet der til en ydelse på 20½ mark i 1352 svarer en ydelse på 8½ mark i 1437.

1352 findes i Liber Quotlibeticus, et håndskrift fra 16. årh. (tidligere i rigsarkivet, nu i Gottorp Landesarchiv; en fotografisk gengivelse findes i rigsarkivets fotografiske samling). Af udtogene i Liber Quotlibeticus fremgår at rækkefølgen i jordebogen har været: Norgusharde. Item in Horne 7 solid. sterlingorum in redditibus, SRD VI, 577, hvorefter fortsættelsen findes s. 579 under Vyelherrit: Item in Noerhaselund cum omni jure; jf. også Qu. VI, 124, hvor der findes et udtog af Liber Quotlibeticus efter en dårlig afskrift fra 18. årh. af Ulrik Petersen.

¹¹² Det tredje af de fire bol er beregnet på fol. B verso, jf. ovf. s. 177.

¹¹³ Qu. VI, 84—86.

Procuratoren har dog ved sammentællingen overset, at tabet i Hønsnap på 14 hedebykæpper delvist opvejes af en ydelse i 1437 på 9 sk. engelsk (= 1 mark 11 sk. lybsk). Nettotabet i penge er derfor ikke 12, men 10 mark 5 sk.

Tabet i rug opgøres til »II last«, hvilket må være en fejl for ij last. I 1352 ydedes 81 hedebykæpper, mens ydelsen i 1437 var 23 hedebykæpper, differencen altså 58. Afrundingen til $1\frac{1}{2}$ læst (= 60 hedebykæpper) kan være begrundet med, at ydelsen i Risbrig tidligere havde været godt og vel det dobbelte.

H verso	Ydelse 1352				Ydelse 1457			
	hedebykpr. rug	mark lybsk	sk. engelsk	sk. lybsk	hedebykpr. rug	mark lybsk	sk. engelsk	sk. lybsk
Trelstorp kirke.....		3				3		
Strukum		8					18	
Efkebøl			16				0	
Ridderup			16				9	
Kolbøl			16					3
Hønsnap	14						9	
Risbrig.....	24			8	12			4
Lyngraa.....	3				0			
Harreslev.....	40				11			
Ialt...	81	11	48	8	23	3	36	7

Fol. I rectos¹¹⁴ tabssum beløber sig ifølge den overleverede tekst til III læster korn, hvilket uden tvivl er en afskriverfejl for VIII læster; som det fremgår af den tabellariske opstilling modsvares en ydelse på 233 örtug korn og havre i 1352 af 42 örtug i 1437, differencen altså 191 örtug, afrundet til 8 læster (192 örtug). Ikke medregnet er Paverød, som 1137 er overgået til fabrica. Bemærkningerne om Egenæsland og Ravnholt er

¹¹⁴ Qu. VI, 86–87.

ordret udskrevet af jordebogen 1352¹¹⁵ og modsvares ikke af regnskabsmæssige posteringer 1437.

J recto	Ydelse 1352			Ydelse 1437		
	ørtug korn	ørtug havre	sk. engelsk	ørtug korn	ørtug havre	sk. engelsk
Lindaa			9			9
Nr. Haksted			7			7
Egenæs.....	171			36		
Loit	14			0		
Paverød*.....						
Egenæslund*.....						
Ravnholt*.....						
Ulsnæs		24			0	
Tersnæs	12			3		
Gundeby	12			3		
Ialt...	209	24	16	42	0	16

Fol. I verso¹¹⁶ har en tabssum på 2 læster korn og 18 mark minus 4 sk. lybsk. Begge poster byder på vanskeligheder for forståelsen. Kapitlet havde i 1352 gods i Klintringested (Stedesand) og i engene der, samt i Klægsbøl, der ydede $139 + 5 + 4$ sk. engelsk = 444 sk. lybsk = 28 mark ÷ 4 sk. Ydelsen i 1437 opgives forskelligt; i stedet for den store ydelse på 139 sk. engelsk havde procuratoren, som han siger, megen møje med at holde ydelsen i nærheden af 100 sk. engelsk¹¹⁷ (= 18 mark 12 sk. lybsk). I den endelige opgørelse regner han dog med en lavere ydelse. *Nota quod quindecim marce lub. vel citra solvuntur annuatim de singulis et omnibus bonis in Kerhert sitis.*

¹¹⁵ Jf. SRD VI, 577; jf. også et udtog af jordebogen 1352 i det ovenfor note 111 nævnte utrykte håndskrift Liber Quotlibeticus.

¹¹⁶ Qu. VI, 87—88.

¹¹⁷ *Postquam factus fui procurator, communitas aliquando habuit V libras et aliquando minus cum maxima difficultate.*

Heraf må følge, at det ikke specificerede gods, Item bona in Snotebul etc.¹¹⁸, i 1352 har ydet 5 mark; kun under den forudsætning kan hans sammentælling forstås.

Af tabet i korn hidrorer de 16 örtug fra gods i Bølskovby; dette havde kapitlet fået ved mageskifte med hr. Erik Krummedige, og det havde da ydet 24 örtug korn, mens ydelsen i 1437 kun var 8 örtug. Endvidere havde kapitlet haft et tab på 2 örtug i den forsvundne landsby Norhug; sammesteds havde det tidligere ejet »tres mansiones quas dominus Gotschalvus de Leembeke scotavit pro aliis bonis, de quibus debet(!) annuatim x sol. annone. Da sammentællingen forudsætter, at tabet i Norhug har været 32 örtug, må teksten være korrumpet og skulle læses: *de quibus quelibet soluere debet* o. s. v.

Endelig havde kapitlet i 1352 haft 6—9 hedebykskæpper rug i Bøgvad og Søvang; af samme gods ydedes i 1437 2 mark lybsk. Efter taksten, 40 hedebykskæpper = 9 mark, svarer ydelserne på det nærmeste til hinanden, hvorfor procuratoren ikke har taget hensyn til denne post i summa diminutorum.

I verso	Ydelse 1352				Ydelse 1437	
	örtug korn	sk. engelsk	mark lybsk	hedebykskpr. rug	örtug korn	mark lybsk
Klintringenge.....		139				
Klintringsted.....		5				} 15
Snattebol.....			5			
Klægsbøl.....		4				} 2
Bøgvad.....				} 6—9		
Søvang.....						
Tranbøl* ¹¹⁹						
Bølskovby.....	24				8	
Norhug.....	32				0	
alt...	56	148	5	6—9	8	17

¹¹⁸ Til belysning af udtrykket etc., se jordebogen 1352, SRD VI, 577: Item unum bolum apud villam Westert in parochia Ladelund et Beverbek.

¹¹⁹ Mageskiftet bort for det efterfølgende gods i Bølskovby.

Fol. K recto¹²⁰ redegør for tab på 3 læster korn og 28 sk. lybsk. De specificerede poster stemmer ikke umiddelbart hermed, idet siden indeholder en åbenlys fejl. Om bispetienden i Esgrus hedder det: quondam ultra lastam annone, modo nisi VI oras. Men fol. N recto siges i anden forbindelse om samme tiende: solventes antiquitus II lastas, modo nunc VI oras¹²¹. Indsættes denne værdi i regnskabet, stemmer dette, idet tabet i korn da bliver $72\frac{1}{2}$ ørtug, afrundet til 3 læster (72 ørtug). Afsnittet om Nybølherred eller Sundeved er ordret udskrevet af jordebogen 1352, og procuratoren har ikke kunnet identificere godset i 1437. Godset i Skelde havde i 1352 ydet 20 ørtug korn + 29 sterling engelsk, og mindst¹²² 11 høns og 8 gæs i småredsel, der omregnes til 28 sk. lybsk. Sammentællingen viser, at godset i Skelde har været totalt øde i 1437.

K recto	Ydelse 1352		Ydelse 1437	
	ørtug korn	sk. lybsk	ørtug korn	sk. lybsk
Stenbjerg	$7\frac{1}{2}$		3	
Sorup.....	24		6	
Esgrus.....	48		18	
Nybøl herred*.....				
Skelde	20	28	0	0
Ialt...	$99\frac{1}{2}$	28	27	0

Fol. K verso¹²³ har en tabssum på 4 læster korn og 13 hedebyuskæpper rug. De 4 læster (96 ørtug) betyder en afrunding opefter af $92\frac{1}{2}$ — $93\frac{1}{2}$ ørtug, rimeligvis begrundet i det forhold, at ydelsen af Nybøl, der tidligere havde været på 24 ørtug, i 1437 kun af og til (aliquando) beløb sig til 3 ørtug. Jorden har i 1437 øjensynligt ikke været under regelmæssig drift. En ydelse på 4 hedebyuskæpper havre i 1437 lades ude af beregningen.

Forståelsen af rugposterne lettes af det forhold, at

¹²⁰ Qu. VI, 89—90.

¹²¹ Qu. VI, 98.

¹²² Den fjerde postering er ufuldstændig, Qu. VI, 90.

¹²³ Qu. VI, 90—91.

procuratoren udtrykkeligt siger, at det bogførte tab er tab på 10 hedebyस्कæpper rug i Apenstorp og 3 i Moldened. Udfra dette må flere i sig selv dunkle posteringer på siden fortolkes. Således notitsen om Klapholt: Item habet capitulum in Klapholt VI marcas auri in terris, de quibus solvi solent X modii siliginis cum solido avene. Item habet adhuc, ut credo, VI marc. III sol. ibidem. Credo, quod sint ibidem duo coloni modo, qui dabunt X solidos, quondam una lasta solvebatur ibidem. Denne uklare formulering må hænge sammen med, at kapitlet i 1389¹²⁴ havde erhvervet »bona« udoover det, som det ejede i 1352, og som da havde ydet 10 hedebyस्कæpper rug + 1 ørtug havre¹²⁵. Når procuratoren formener (credo), at de to landboer i Klapholt tidligere havde ydet 1 læst korn, men »nu« kun 10 ørtug, må det forstås på den måde, at procuratoren har haft en oplysning

K verso	Ydelse 1352		Ydelse 1437		
	hedebyस्कpr. rug	ørtug korn	hedebyस्कpr. rug	ørtug korn	hedebyस्कpr. havre
Løit		12		6	
Thorskjeld		3			4
Snarup		12		4	
Nybøl		24		3	
Tolk		8		3	
—		24		1½	
Moldened	4½		1½		
Esmark		8		3—4	
Klapholt		24		10	
Apenstorp	10		0		
Grumby		12		3	
Ruggesgård*					
Ialt ...	14½	127	1½	33½—34½	4

¹²⁴ Rep. nr. 3728 efter et udtog af Povl Cypræus; i udtoget siges intet om jordens størrelse eller ydelse.

¹²⁵ SRD VI, 578.

om, at det gods, som kapitlet ejede i 1352, + det i 1389 erhvervede, på et vist tidspunkt — i 1389 eller senere — havde ydet 1 læst korn, men at ydelsen i 1437 er fikseret til 10 ørtug.

Kapitlet havde i 1437 pant i en indtægt på 6 ørtug korn af Ruggesgård i Nr. Brarup sogn; en tilsvarende bemærkning findes ikke i jordebogen 1352, hvorfor den ikke indgår i beregningen.

Fol. L recto¹²⁶ har som tab beløbene 62 ørtug korn og 29 hedeby-skæpper rug¹²⁷; herfra skal dog drages 18 sk. lybsk, som i 1437 ydes af Koxbøgge i stedet for en ydelse på 20 hedeby-skæpper rug i 1352.

Tabet i korn kan ikke bringes i overensstemmelse med de specificerede poster. Forklaringen er efter al sandsynlighed, at den overleverede tekst er ufuldstændig. I Ulrik Petersens afskrift slutter afsnittet om Strukstrup herred abrupt med: *Item dominus Hinricus Fedderen contulit unum fundum situatum()*; forud står en notits om Arnholt. I jordebogen 1352, der i det foreliggende udtog er stærkt koncentreret, lyder den tilsvarende tekst¹²⁸:

Item terram in campo Arnhold
Item Schrickhold
Item alium fundum
Item dimidiam curiam

Det er rimeligvis her det manglende tabsbeløb på 24 ørtug korn skal søges.

Fol. L verso's summa diminutorum lyder på $5\frac{1}{2}$ læst korn »cum molendino»¹²⁹. Med sidstnævnte vending sigtes til Putmølle ved Flensborg, som 1352 havde ydet 31 hedeby-skæpper

¹²⁶ Qu. VI, 91—93.

¹²⁷ En ydelse på $\frac{2}{3}$ hedeby-skæpper rug til klokkeren i Slesvig er ikke medregnet; ydelsen er tidligere nævnt på fol. B verso.

¹²⁸ SRD VI, 582; jf. navnefortegnelsen i det i note 111 ovf. omtalte håndskrift fra 16. årh., *Liber Quotlibeticus: Arnholt und Schrickholt Sermark* (i Ulrik Petersens afskrift korrumperet til Schriek-Holtzenmark).

¹²⁹ Qu. VI, 94.

L. recto	Ydelse 1352		Ydelse 1437		
	hedeby- skpr. rug	ørtug korn	hedeby- skpr. rug	ørtug korn	sk. lybsk
Tvede		18		9	
Bjerent		36		12	
Birningh		3		1	
Idsted	8		4		
Arnholt	9		4 ^{1/2}		
(Schrickholt)	
Ll. Solt		6		3	
Kogsbøl.....	20				18
Ialt...	37	63	8 ^{1/2}	25	18

rug + 1 pd. sterling (= 3³/₄ mark lybsk), og som endnu inden krigen 1412 havde ydet 2 mark, men i 1437 var øde.

Tabet i korn beror til en vis grad på et skøn. »Credo quod in Kyle sunt XLII vel XXXVI marce auri, quelibet marca solvebat 1 oram annone, modo nisi I sol«. Sammentællingen viser, at han har beregnet tabet efter det mindste af de opgivne tal. Ikke medregnet er et tab på 4¹/₂ sk. sterling af toftbesidderne i Kil, som i 1352 desuden havde ydet hoveri til Kilgård; disse havde endnu i begyndelsen af århundredet ydet 1³/₄ sk. sterling, men tofterne var fuldstændigt øde i 1437. »Sed de fundis nil solvitur, forsan etiam ignoratur ubi iacent«, en bemærkning, der vidner om skrumpningen af det dyrkede areal. Det endelige resultat, der også antydes i procuratorens bemærkninger, men ikke indgår i hans beregning, blev det, at jorden i Kil nyfordeltes på tre landbogårde, hvis jordtilliggende opgjordes til 18 mark guld, og således var tilstanden også i det 17. årh.¹³⁰

Fol. M recto¹³¹ redegør for et tab på 29 hedebykæpper rug og 4 örtug korn. Af notitserne er den første ufuldstændig: Item habet capitulum campum Munkeland quondam solventem in brevi VI modios siliginis; da sammentællingen kræver, at

¹³⁰ Se udtog af jordebog, anført i Sydslesvigske Stednavne VII (1948), 5.

¹³¹ Qu. VI, 94–95.

L verso	Ydelse 1352			Ydelse 1437		
	hedebyskpr. rug	ørtug korn	sk. engelsk	hedebyskpr. rug	ørtug korn	sk. engelsk
Hyrup		72			24	
Kil		108	4 ¹ / ₄		36	0
Bonstorp		24			12	
Dollerup		3			2	
Oxager		3			1	
Putmølle	31		20	0		0
Ialt...	31	210	24 ¹ / ₄	0	75	0

differencen er 2 hedebyskæpper, er antagelig fortsættelsen af notitsen: modo IV modios siliginis, gået tabt i overleveringen¹³².

De 4 örtug korn stammer fra ødegods i Bovrup¹³³. Ikke medregnet i summa dimintorum er 6 örtug af gods i Ullerup, som havde været pantsat, men siden var blevet indløst af kapitlet. Helt klar over tilstanden i 1437 er procuratoren ikke: Forsan ibi moratur unus solummodo colonus, qui modo annuatim solvit

M recto	Ydelse 1352		Ydelse 1437	
	hedebyskpr. rug	ørtug korn	hedebyskpr. rug	ørtug korn
Munkeland	6		4	
Husby	16		8	
Bojbøl	20		3	
Lyrskov	4		2	
Bovrup		4		0
Ullerup*				
Ialt...	46	4	17	0

¹³² Det er også muligt, at teksten har lydt: quondam solventem VIII modios siliginis, in brevi (jf. Qu. VI, 46) VI modios prout nunc.

¹³³ Jf. jordebogen 1352, SRD VI, 578.

nisi IIII vel quinque sol. annone et cum XVIII denariis de quodam fundo. Et Benedictus de Alvelde utitur eo tanquam proprio et exactionat eum pro thegingyald et ceteris diversis oneribus. Forholdet synes at have været det, at en af Benedikt Ahlefeld på Sogårds landboer har dyrket kapitlets ødejord mod jordens grundafgift, mens herlighedsydelse af landboen er tilfaldet Benedikt Ahlefeld.

Fol. M verso's tab lyder på 4 læster korn og $3\frac{1}{2}$ mark penge »preter antiquos redditus Paternes et Dyngbul«¹³⁴. Når procuratoren holder de to nævnte landsbyer uden for beregningen, skyldes det efter al sandsynlighed, at han ikke har følt sig sikker på sin fortolkning af jordebogen 1352¹³⁵, jfr. vendingen: Dingbull . . . forsan solvebat citra lastam annone« og »Paternes . . . XXVI sol., quondam duplum solvebant et fortassis frumentum seu annonam.« Endvidere har han undladt at medregne tabet af gods i Gugelsby, som er solgt til Andreasalteret i domkirken; tabet er tidligere beregnet på fol. B recto.

Teksten er et par steder ufuldkomment overleveret. I Hakelmark ejede kapitlet $2\frac{1}{2}$ mark guld, »quas colit Nisse Hyle, neglectum est«; her mangler angivelse af den tidligere ydelse. Da ydelsen pr. mark guld i 1352 normalt ses at være en øre korn, er $7\frac{1}{2}$ ørtug korn indsat i den følgende opstilling; differencen mellem 1352 og 1437 bliver da 97 ørtug, af procuratoren afrundet til 4 læster. På samme måde mangler der en afgiftsangivelse ved: »Item in Swartstroom XVI agros, colonus nominabatur Henneke Bekens«. Da der savnes en ydelse på 5 mark lybsk, for at bringe procuratorens tabssum på $3\frac{1}{2}$ mark i overensstemmelse med posteringerne, er dette beløb indsat i opstillingen.

Fol. N recto¹³⁶ har som summa diminutorum 6 læster rug, 1 læst korn (ordei et avene) samt 8 mark 4 sk. lybsk. Umiddelbart indlysende er kun tabet i rug, som fremkommer ved, at tienden af 10 sogne er dalet fra 12 til 6 læster. Forståelsen af

¹³⁴ Qu. VI, 97.

¹³⁵ Jf. SRD VI, 579.

¹³⁶ Qu. VI, 97—98.

M verso	Ydelse 1352		Ydelse 1437		
	ørtug korn	mark lybsk	ørtug korn	mark lybsk	sk. lybsk
Kasmark	31		16—17		
Dingbøl*					
Patermis*					
Gugelsby*					
Bosby	63			8	
— mølle		2		0	
Mosekærdam		2		0	
Hakelmark	2				8
—	(7½)		0		
Svartstrom		(5)		0	
Pommerbøl		3		0	
Risby herred	10		0		
Ialt...	113½	12	16—17	8	8

tabet i penge volder derimod betydelige vanskeligheder; som teksten er overleveret lader den sig ikke forene med procuratorens sammentælling. Ved en efterprøven af de enkelte posteringer viser det sig, at en af posteringerne skal suppleres fra jordebogen 1352, en anden rettes som fejlagtigt overleveret. Om Torp (nu Dørphof, Risby herred) hedder det: Item habet capitulum in villa Thorp VI marcas de colonis ibidem; som det ses er oplysningen ufuldstændig, idet den ikke sammenlignes med en korresponderende ydelse i 1352. Jordebogen har imidlertid på det tilsvarende sted¹³⁷: Item in villa Dorpe 10 marcas lubec. Tabet har altså været 4 mark. Den anden postering, der må rettes, handler om Holstoft; her ejer kapitlet 2½ mark guld, »quondam solventes 2½ oras, modo forsan viii sol. lub.«¹³⁸. Det er usandsynligt, at de 2½ ore skal forstås som øre penge¹³⁹;

¹³⁷ SRD VI, 579.

¹³⁸ Jordebogen 1352 i sin foreliggende form har blot: Item in Holtoft 2½ marc. auri, SRD, 579.

¹³⁹ 2½ ore dansk svarer ifølge den i regnskabet anvendte takst til 1¾ sk. lybsk.

læser man imidlertid posteringen som $2\frac{1}{2}$ ore = $7\frac{1}{2}$ ortug korn, stemmer det ikke med procuratorens sammentælling af tabet i korn. Opfatter man derimod *oras* som en palæografisk let forklarlig fejllæsning af *mrc.*, løser vanskelighederne sig, en ydelse på $17\frac{1}{2}$ mark i 1352 korresponderer da med 9 mark 4 sk. i 1437, hvilket giver den af procuratoren beregnede difference på 8 mark 4 sk. lybsk.

Tabet i korn er 21 ortug + 8 hedebyskæpper rug, som 1352 var ydet af Borby, men i 1437 var konverteret til en ydelse på $2\frac{3}{4}$ mark lybsk. De nævnte kornkvanta sammenfatter procuratoren i en afrundet post: 1 lasta ordeï et avene¹⁴⁰.

N recto	Ydelse 1352			Ydelse 1437			
	hedebyskr. rug	ørtug korn	mark lybsk	hedebyskr. rug	ørtug korn	mark lybsk	sk. lybsk
Gereby mølle*.....			(10)			6	
Torp			$2\frac{1}{2}$				8
Holstoff						$2\frac{1}{2}$	4
Borby	8						
Kalendorp			5		0		
Satrup		24			12		
Hyrup		12			6		
Esgrus*							
Haddeby	480			240			
Hütten							
Kampen							
Krop							
Bonstorp							
Gettorf							
Jellembek							
Slabenhagen							
Schedsted							
Klapholt		3			0		
Ialt...	488	39	$17\frac{1}{2}$	240	18	$8\frac{1}{2}$	12

¹⁴⁰ 8 hedebyskæpper svarer til $4\frac{1}{3}$ ortug byg.

Ikke medregnet i sidens summa er en ydelse på 30 sk. sterling i 1352 af møllen i Gereby, fordi afgiften i 1437 blev oppebåret af bispebordet, og det således ikke drejer sig om et ægte tab. Endvidere holdes tabet i Esgrus uden for summa, da dette allerede er indgået i tabsberegningen på fol. K recto; det samme gælder tabet i penge — men ikke i korn — af Hyrup kirke, som tidligere er medregnet på fol. C recto.

Fol. N verso's summa diminutorum lyder på V last siliginis cum XVI sol. annone preter curias leprosorum¹⁴¹. Som opstillingen viser, kan der ikke være tvivl om, at »cum XVI sol.« skal rettes til »cum I last XVI sol.« Den eneste postering på siden, der kan være en vis tvivl om, er notitsen om indtægtsnedgangen som følge af kirketabet i Lundenberg herred. Umiddelbart forud har procuratoren noteret, at tabet af fire kirker i Nørgøs herred betyder $2\frac{1}{2}$ mark lybsk i formindskede indtægter for domprovsten, nemlig 1 mark for en kirke og $\frac{1}{2}$ mark for hver af de tre kapeller, som er faldet som offer for stormfloden. Derefter følger: In Lundenbergh VII dampni totidem¹⁴². I formuleringen må ligge, at procuratoren ikke har været klar over fordelingen mellem kirker og kapeller, men skønner, at det har svaret til forholdene i Nørgøs herred; det medfører et tab på $4\frac{1}{2}$ mark. Til en ydelse på 2 læster korn + 7 mark lybsk i 1352 svarer derfor 17 ørtug korn + 4 mark lybsk i 1437, hvilket giver en difference på 31 ørtug korn + 3 mark (efter taksten = 8 ørtug korn), eller afrundet $1\frac{2}{3}$ læst korn (= 1 læst og 16 ørtug).

Ikke medregnet i summa er et tab af uvisse indtægter, som domprovsten og ærkedegnen havde lidt, fordi landsherren og rådet i Flensborg siden 1352 havde overtaget forsvaret for spedalskhusene i henholdsvis Slesvig og Flensborg.

Fol. O recto har som tabssum VII last annone, X modii siliginis, LXIII marce¹⁴³. Af den følgende opstilling fremgår

¹⁴¹ Qu. VI, 100.

¹⁴² P. Lauridsen, Bispedømmet Slesvigs Sognetal i Middelalderen, Hist. Tidsskr., 6. rk., V (1894), 204, har oversat denne postering.

¹⁴³ Qu. VI, 102.

N verso	Ydelse 1352			Ydelse 1437		
	hedeby-skpr. rug	ørtug korn	mark lybsk	hedeby-skpr. rug	ørtug korn	mark lybsk
Feldsted kirke	200					4
Wartinghusen kirke	}		2 ¹ / ₂			0
Efkebol kirke						
Ottesløf kirke						
Hjøldelund kirke						
7 kirker og kapeller i Lun- denberg herred			4 ¹ / ₂			0
Egebjerg		48			17	
Spedalskhusene*						
Ialt...	200	48	7	0	17	4

imidlertid, at VII last må være fejl i overleveringen for XII last. Tilsyneladende er der ingen overensstemmelse mellem procuratorens sammentælling og de specificerede poster i den tabellariske opstilling. Ifølge denne er tabene 80 hedeby-skæpper (= 2 læster rug), 192 örtug korn (= 8 læster), 352 sk. engelsk (= 66 mark lybsk) + 19 mark lybsk, ialt 85 mark lybsk. Man må imidlertid erindre sig, at procuratoren uden tvivl har anvendt en anden fremgangsmåde ved sin sammentælling end den, der følger af opstillingen i tabel. Procuratoren interesserer sig kun for differencen mellem de enkelte poster og kan derfor i sin sammentælling omregne enkelte tabbeløb i andre nominationer i overensstemmelse med sine takster: 40 hedeby-skæpper rug = 24 örtug korn = 9 mark lybsk = 1 læst korn. I foreliggende tilfælde er der udover det af ham angivne tab på 64 mark lybsk og 10 hedeby-skæpper rug specificeret 21 mark + 70 hedeby-skæpper, hvilket svarer til 2¹/₃ og 1³/₄ (= 1¹/₂ læst korn. Da der herudover er specificeret et tab på 8 læster korn, bliver tabet 12¹/₂ læst, afrundet til 12 læster, skrevet XII last, der i overleveringen er blevet forvansket til VII last.

O recto	Ydelse 1352				Ydelse 1437			
	hedehyskpr. rug	ørtug korn	mark lybsk	sk. engelsk	hedehyskpr. rug	ørtug korn	mark lybsk	sk. engelsk
Mildsted kirke	80				36			
Tønning kirke			16				9	
Bojbol	10				5			
Procuratio af 24 kirker og 1 kapel i Frisland			30				0	
Risummose				80			0	0
Borby tiende		144				36		
Ekernforde tiende . . .	40				9			
Vippetorp		36				0		
Langhorn } Efkebøl } Klægsbøl }				148			18	
Efkebøl kirke				70				0
Langhorn kirke				20				10
Nybøl kirke				2				0
Arvad kirke				2				0
Hoptrup kirke		48				0		
5 kirker i Vidå				40				0
Ialt	130	228	46	362	50	36	27	10

Fol. O verso¹⁴⁴ har som summa diminutorum $3\frac{1}{2}$ læst og »XXVI marc.« Som opstillingen viser, er kapitlets indtægter på Als og Ærø dalet fra 162 örtug til 76 örtug korn, tabet altså 86 örtug, der er afrundet til $3\frac{1}{2}$ læst (= 84 örtug). Ikke medregnet er en indtægt på 27 örtug korn af gods på Femern i 1352; da kapitlet senere havde solgt dette gods, repræsenterer det ikke et ægte tab og udelades følgelig af procuratoren i tabsberegningen.

Det anførte pengebeløb, 26 mark, må være blevet forvansket fra XLIII i overleveringen. Differencen mellem pengeydelsen i 1352 og 1437 er nemlig 43 mark og $\frac{1}{2}$ sk., idet der i 1352 ydes

¹⁴⁴ Qu. VI, 102—03.

74 mark $12\frac{1}{2}$ sk. lybsk¹⁴⁵, mens ydelsen i 1437 var 31 mark 12 sk.¹⁴⁶

Et par posteringer på siden trænger til forklaring. I Ejdersted, Evershop og Utholm havde procurationsbeløbene tidligere været 12 sk. sterling af hver kirke og 6 af hvert kapel; på procuratorens tid var sognene — i marskegnene — formindskede og betalte gennemsnitlig kun 9 og 5 sk. sterling, hvilket betød et samlet tab på omkr. 2 pd. sterling. Den nødvendige mellemregning, som procuratoren overspringer, er, at der var 20 sogne i området¹⁴⁷, og at procuratoren regner 10 for at være kirker og 10 for kapeller, hvilket giver det af ham beregnede tab på 40 sk. engelsk. I den følgende postering noterer han, at der sammesteds er gået 7 kirker tabt under stormfloden, hvilket

O verso	Ydelse 1352				Ydelse 1437			
	ørtug korn	mark lybsk	øre penge	sk. engelsk	ørtug korn	mark lybsk	sk. lybsk	sk. engelsk
Procuratio af kirkerne Ejdersted, Evershop, Utholm				180				140
Procuratio af 7 kirker Mild kirke				40				0
Husby kirke		10		80		4		0
Gl. Tetenbøl				36				0
3 grundstykker i Slesvig			10	7			24	
Æro	60				25			
Als	102				51			
Femern*								
Ialt	162	10	10	343	76	4	24	140

¹⁴⁵ 343 sk. engelsk = 1029 sk. lybsk = 64 mark 5 sk.; endvidere 10 mark lybsk og 10 ore penge (= $7\frac{1}{2}$ sk. lybsk).

¹⁴⁶ 140 sk. engelsk = 420 sk. lybsk = 26 mark 4 sk. lybsk; endvidere 5 mark 8 sk. lybsk.

¹⁴⁷ Se bispestolens jordebog 1462, Qu. VI, 254 og 262.

betyder et lignende eller endnu større tab: patitur totidem defectum in procurationibus vel ultra. I sammentællingen regner han med 40 sk. engelsk, hvilket er lavt beregnet, thi selv om alle de tabte kirker havde været kapeller, ville tabet $7 \times 6 = 42$ sk. engelsk.

I Slesvig havde kirkeværgens præbende ejet fire grundstykker. Denne konstatering stemmer med jordebogen 1352¹⁴⁸; procuratoren specificerer dog kun ydelser af tre grundstykker. Disse havde i 1352 ydet 10 øre penge (= $7\frac{1}{2}$ sk. lybsk) og 7 sk. engelsk, ialt $28\frac{1}{2}$ sk. lybsk, men ydede i 1437 kun 24 sk. lybsk. I 1352 havde præbenden desuden et lille grundstykke på $5\frac{1}{2}$ den. sterling, som procuratoren ikke omtaler, og som derfor rimeligvis er gået tabt i 1437.

5. På grundlag af de forudgående analyser af siderne A—O, kan der nu gives en summa summarum for ydelserne 1352 og 1437.

Ydelse 1352	omregnet til td. htk.	Ydelse 1437	omregnet til td. htk.
2116 $\frac{1}{2}$ ørtug korn ..	3175	591 ørtug korn	887
1431 hedebyisk. rug..	1288	480 hedebyisk. rug...	432
778 $\frac{1}{2}$ mark lybsk..	3114	271 $\frac{1}{2}$ mark lybsk...	1086
16 hedebyisk. havre	32	14 hedebyisk. rug	16
1 får		21 høns	
57 høns		$\frac{1}{2}$ td. smør	
$1\frac{1}{2}$ td. smør			
Ialt...	7609		2421

Differencen er 5188 td. htk.; procuratoren beregner selv, som vi tidligere så¹⁴⁹, tabet til 5205 td. htk. Denne næsten fuldkomne overensstemmelse beror dog i nogen grad på tilfældighed. Som vi har set afrunder procuratoren som regel tallene nedefter, hans tal er altså minimumstal. De tal, der ligger til grund for den her givne opstilling, bygger derimod på de i regnskabet specificerede enkeltposter. Når summen alligevel er 17 td. htk.

¹⁴⁸ SRD VI, 581.

¹⁴⁹ Ovf. s. 164.

lavere end procuratorens, skyldes det bl. a. det under fol. F verso og L recto påpegede forhold, at der på disse to sider mangler specificerede oplysninger om ydelser svarende til et tab på ca. 140 td. htk. D. v. s. ovennævnte eksakte tal 7609 og 2421 må skønsvis forhøjes med henholdsvis ca. 210 og ca. 70 td. htk. Endvidere må erindres, at der på siderne A—B manglede eksakte oplysninger om ca. 100 td. htk., der var ydet 1352, men var gået tabt 1437. Endelig må tages i betragtning, at der også på fol. C—O findes forskellige mindre betydende posteringer, hvor en eksakt sammenligning mellem 1352 og 1437 ikke lod sig gennemføre, og som procuratoren derfor er gået udenom. Som helhed er disse usikkerhedsmomenter dog af beskeden betydning. Når resultatet af undersøgelsen formuleres således, at kapitlet 1352 har haft 8000 td. htk. i visse indtægter af dets jordegods, men 1437 kun 2500 td. htk., er fejlkilden næppe større end 100 td. htk.

Det må dog betones, at de 2500 td. htk. i 1437 i væsentlig grad er betinget af, at procuratoren ser bort fra pengeforringelsen i tiden 1352—1437. Ovenfor i Ekskurset er fremhævet, at procuratoren bevidst holder inflationsmomentet ude af sine beregninger. Alligevel ville det være misvisende ikke at pointere, at de $271\frac{1}{2}$ mark lybsk i ydelse 1437 ikke svarer til 1086 td. htk. på det tidspunkt, men kun til omkring det halve heraf, når hensyn tages til kornets faktiske pris. D. v. s. den faktiske ydelse i 1437 svarer kun til ca. 2000 td. htk. eller rundt regnet til en fjerdedel af ydelsen i 1352.

I ovennævnte tal er indbefattet de tab, som stormfloden 1362 forårsagede. Den følgende opstilling giver en samlet oversigt over disse tab. Med undtagelse af Syvertmanribe, der er diskuteret ovenfor¹⁵⁰, knytter der sig ingen større problemer til forståelsen af de enkelte posteringer.

Stormfloden har betydet et indtægtstab for kapitlet på $182\frac{1}{2}$ mark lybsk (784 sk. engelsk = 2352 sk. lybsk + 568 sk. lybsk), hvilket svarer til 730 td. htk. Vi kan derfor i tilknytning til det ovenfor vundne resultat formulere slutresultatet på føl-

¹⁵⁰ Ovf. s. 182.

Tab som følge af stormfloden

Qu. VI		sk. engelsk	den. engelsk	sk. lybsk
57	Syvertmanripe	70		
58	Offenbøl	29		
61	Efkebøl	60		
67	Offenbøl	7	8	
—	Nienbool	2	11	
68	Ulvesbool	8	8 ¹ / ₂	
—	Barnekemoor		16	
—	Jordfleth	3	22	
—	Westermark		22	
—	Gl. Tetenbøl		10	
73	Wybon	10		
—	Yvelek	60		
75	Risum enge	80		
—	Efkebøl	30		
78	Padelecke	15		
85	Efkebøl	16		
99	Efkebøl			16
—	7 kirker i Lundenberg herred			72
100	Kollegiatkirken i Rungholt og 24 kirker			480
—	Risum mose	80		
101	Efkebøl kirke	70		
—	5 kirker	40		
102	Kirkerne i Ejdersted	40		
—	7 kirker sammesteds	40		
—	Mild kirke	80		
—	Gl. Tetenbøl	36		
	Ialt...	776	97 ¹ / ₂	568

gende måde: af nedgangen fra 8000 til 2000 td. htk. i tiden 1352 til 1437 skyldes 500 td. htk. pengeforringelsen, andre 730 td. htk. er forårsaget af stormfloden 1362; resten, eller 4770 td. htk., skyldes efter procuratorens mening krigene.

6. Med enkelte undtagelser oplyser jordebogen 1352 principielt kun, hvor mange mark guld kapitlet ejede i en given landsby og hvad der ydedes heraf. Af den grund indeholder procuratorens

regnskab kun spredte og tilfældige oplysninger, der direkte vidner om en betydelig formindskelse af befolkningstallet; det mest grelle eksempel i så henseende er den efterlyste forsvundne landsby Norhug¹⁵¹. Indirekte fremgår det dog af mange forhold, således er af ni møller, der 1352 ydede afgift til kapitlet, kun to i drift i 1437, resten totalt ode¹⁵². Karakteristisk for forholdene turde det også være, at mens kapitlet i 1437 dog kan få 1½ ortug korn af ødejord i Tolk, som 1352 havde ydet 24 ortug, men som i 1437 pløjes til byens andre gårde¹⁵³, noterer han mange gange, at i en given landsby er afgiften i 1437 nul, og at kapitlet »in memoria hominum nihil habuit ibidem«. I sådanne tilfælde har kapitlet ikke engang som i Tolk kunnet finde nabobønder, der mod nok så stor nedsættelse af ydelser har villet dyrke jorden. Arup bemærker i anledning af vornedskabets opståen på øerne, at mens der i nutiden er jordbrugere, der vil have jord, var det i det 15. årh. jorden, der ville have brugere¹⁵⁴. I hertugdømmet har mangelen på fæstere efter alt at dømme været endnu mere følelig end på øerne, i visse egne som Nordslesvig har der, som vi straks skal se, hersket tilstande, som kun kan betegnes som katastrofale.

Det ville være simpelt, om man kunne forklare denne vitterlige mangel på jordbrugere med en henvisning til den sorte død. For Slesvigs vedkommende er det dog udelukket, fordi sammenligningsgrundlaget er en jordebog, affattet to år efter pesten. Procuratoren antyder da heller ikke nogetsteds, at den katastrofale tilstand er betinget af pesten, men forklarer den som sagt som et resultat af krigene, d. v. s. den langvarige kamp (1412—33) mellem Erik af Pommern og holstenerne om Slesvig. Hvis hans forklaring var fuldgyldig, ville hans regnskab indskrænke sig til at belyse en lokal krise uden sammenhæng med den

¹⁵¹ Se ovf. s. 192. Ifølge velvillig meddelelse fra prof. Kristian Hald nævnes Norhug heller ikke i senere kilder.

¹⁵² Qu. VI, 57, 58, 61, 70, 74, 75, 76, 94, 97.

¹⁵³ Qu. VI, 91; quondam solventes I lastam annone, sed modo sunt erybool et solvitur nisi una media ora annone.

¹⁵⁴ Danmarks Historie II, (1932), 224.

europæiske agrarkrise. Imidlertid er det så heldigt, at vi foruden hans regnskab, der i sig selv tillader et vist indblik i, hvad der må tilskrives krigene og hvad der må skyldes andre forhold, har en indtægtsliste for kapitlets mensalgods fra 1407, som sammenholdt med jordebogen 1352 og regnskabet 1437 klart viser, at den egentlige krisetid er perioden 1352—1407, og at krigen mellem danskerne og holstenerne kun for Nordslesvigs vedkommende har betydet en yderligere forværring af forholdene.

Vi ser først på forholdene i Nordslesvig ifølge regnskabet 1437. Den langvarige strid, der var endt nogle år i forvejen, havde i sin slutfase set danskerne trængt over i defensiven; krigshandlingerne var foregået i Nordslesvig, hvor danskernes sidste holdepunkt havde været Haderslev og egnen deromkring¹⁵⁵. Regnskabet illustrerer, hvor trøstesløse forholdene har artet sig i denne del af hertugdømmet. Den følgende opstilling omfatter de lokaliteter, i hvilke kapitlet ejede gods eller havde indtægter;

	Qu. VI	Ydelse 1352	Ydelse 1437
Nybøl kapel	101	Procuratio: 6 sk. lybsk	0
Arvad kapel	—	Procuratio: 6 sk. lybsk	0
Kestrup	78	6 örtug korn	3
Hoptrup kirke	101	48 örtug korn	3
Egvad	76	10 hedebyisk. rug	0
Bøgvad	88	} 6—9 hedebyisk. rug	2 mark lybsk
Søvang	—		
Hornse	55	1 læst rug (+ andele)	$\frac{1}{2}$ td. smør
Avbæk og Løjt kirke	70	89 örtug korn og 3 mark	4 mark
Bovrup	95	4 örtug korn	0
Feldsted kirke	98	200 hedebyisk. rug	4 mark lybsk
Skodsbøl	73	} 33 örtug korn	4 $\frac{1}{2}$ mark lybsk
Dybbøl	74		
Skelde	89	20 örtug korn og 28 sk.	0
Hønsnap	85	14 hedebyisk. rug	9 sk. engelsk
Vejbæk	76	6 hedebyisk. rug	0
Betelund	74	6 hedebyisk. rug	0

¹⁵⁵ Erslev: Erik af Pommern (1901), 267.

de ligger — eller lå — i den del af Nordslesvig, der horte under Slesvig stift, d. v. s. i den østlige del.

Tallene viser, hvor ekstraordinært hårdt Nordslesvig har været ramt. Omregnet efter regnskabet takster modsvares 576 td. htk. i 1352 af 70 td. htk. i 1437¹⁵⁶; tages hensyn til markens halverede værdi, svarer ydelsen i 1437 endda kun til 40 td. htk. Særlig bemærkelsesværdige er oplysningerne om de kirkelige afgifters næsten totale svigten, fordi de afspejler tilstandene i større områder, sognene, og ikke blot på kapitlets gods. To kirker eller kapeller, Nybøl og Arvard, var 1437 helt forsvundet og genopstod heller ikke senere. Landsbyen Nybøl kan stedfæstes til det tyndt befolkede område, hvor nu Skrydstrup flyveplads er anlagt. Arvads beliggenhed er usikker. Syd for Nybøl lå den til kapitlet annekterede kirke i Hoptrup, der i 1352 havde ydet 72 td. htk., men som i 1437 intet ydede. Man gætter næppe fejl, hvis man sætter disse katastrofale tilstande i forbindelse med de gentagne kampe omkring borgen Tørning under krigen. Syd for Åbenrå havde kapitlet annekskirken Feldsted, der 1352 havde ydet 180 td. htk., men kun ydede 16 td. htk. i 1437 (efter kornets faktiske pris kun 8 td. htk.). Forholdene i Løjt sogn, der minder herom, er kommenteret ovenfor under omtalen af præbenden Avbæks gods på fol. D verso.

Med sådanne forhold i tankerne er det ikke forunderligt, at procuratoren i 1437 ser årsagen til miseren i den nyligt overståede krig. Han har sikkert kendt flere konkrete eksempler herpå end det, der anføres i bispestolens jordebog 1462 om den under krigen ødelagte og siden forsvundne landsby Hezel¹⁵⁷. Alligevel findes der selv i denne del af regnskabet oplysninger, der viser, at krigen ikke kan være den eneste årsag til de kata-

¹⁵⁶ Kvotaandelene i Hornse i 1352 er ikke medregnet.

¹⁵⁷ Jf. ovf. s. 192. Af præsteindberetningerne 1638 til Ole Worm kan ses at endnu 200 år efter var mindet om krigen levende i befolkningen. Præsten i Skrydstrup kan fortælle om den ødelagte landsby Nybøl og stedfæste den, *Sonderjydske Stednavne II* (1942), 463. Tilsvarende efterretninger haves om kirkebyerne Herrested og Egvad, Nr. og Sd. Rangstrup h., der heller ikke siden genopstod som landsbyer.

strofale tilstande, men at der ved siden heraf må have gjort sig andre momenter gældende. Procuratoren siger om ydelsen af godset i Egvad i 1352 på 10 hedebyeskæpper rug, at disse i 1437 »sunt totaliter deserti ultra memoriam hominum«. Om ydelserne i Feldsted og Løjt kirker siges, at disse »in brevi« — med hvilken vending han sædvanligvis sigter til den straks nedenfor omtalte indtægtsliste fra 1407 — ydede 8 mark lybsk, hvilket indebærer, at den væsentligste nedgang i disse tilfælde har fundet sted inden krigens udbrud. Lykkeligvis behøver vi ikke at nøjes med disse få eksempler, det er så heldigt, at der er bevaret en fortegnelse over jordebogsindtægterne af kapitlets bordgods (communitas) fra omkr. 1407¹⁵⁸. Godset lå fortrinsvis i Sydslesvig, altså i et område, der på grund af holstenernes stærke magtstilling praktisk talt var uberørt af krige i tiden

	Ydelse 1352				Ydelse 1407				Ydelse 1437		
	Qu. VI	hedebyeskpr. rug	ørtug korn	sk. lybsk	Qu. VI	hedebyeskpr. rug	ørtug korn	sk. lybsk	hedebyeskpr. rug	ørtug korn	sk. lybsk
Harreslev ..	86	40			46	9			11		
Moldenhed .	91	4 ¹ / ₂			—	1 ¹ / ₂			1 ¹ / ₂		
Munkeland .	95	6			—	6			4		
Lyrskov ...	—	4			—	2			2		
Husby	—	16			—	8			8		
Idsted	92	8			—	4			4		
Solved	83	8			—	2			2		
Bondelum ..	—	7			—	8			6		
Højfjælde ..	—	48			—	24			24		
Bjerrup	—	36			—	18			18		
Risbrig	85	24	8		—	12			12		4
Honsnap ...	—	14	27		45		27				27
Lindaa	86		27		—		27				27
Nr. Haksted	—		21		—		18				21
Putmølle...	94	31	60		—		32				6

¹⁵⁸ Trykt Qu. IV, 42—46. Den udaterede liste er af udgiverne dateret til 1407, jf. Einleitung, 6—8.

	Ydelse 1352				Ydelse 1407				Ydelse 1437		
	Qu. VI	hedebykpr. rug	ørtug korn	sk. lybsk	Qu. VI	hedebykpr. rug	ørtug korn	sk. lybsk	hedebykpr. rug	ørtug korn	sk. lybsk
Ostenfeld ..	83			4 ¹ / ₂	-			4 ¹ / ₂			4 ¹ / ₂
Langhorn ..	84			60	-			18			0
Almtorp ...	-			96	-			27			30
Strukum ...	-			128	-			54			54
Ridderup ..	85			48	-			27			27
Kær herred.	87			512	-			228			240
Satrup	98		24		-		21		12		
Esgrus	-		48		-		21		18		
Ærø	103		60		-		25		25		
Ulkebøl og Lysabild .	102		102		44		52 ¹ / ₃		51		
Skelde	89		20	28	-		9	1 ¹ / ₂	0		
Bovrup	95		4		-		5		0		
Egenæs	86		171		43		46		36		
Gundeby ...	87		12		44		5		3		
Tersnæs	-		12		-		5		3		
Thorskjeld .	90		3		43		3		1 ¹ / ₅		
Løjt	-		12		-		6		6		
Bjerent	92		36		-		16		12		
Esmark	91		8		-		4		3 ¹ / ₂		
Birgning ...	92		3		-		1		1		
Grumby ...	91		12		-		4		3		
Tolk	-		32		-		8		4 ¹ / ₂		
Snarup	90		12		-		4		4		
Tvede	91		18		-		6		9		
Stenbjerg ..	89		7 ¹ / ₂		-		3		3		
Lille Solt ...	93		6		-		3		3		
Hyrup	-		72		42		41		24		
Kasmark ...	96		31		-		18		16 ¹ / ₂		
Borby	97	8			-			8			40
Torp	-			160	-			80			96
Bosby	96		63		-			160			128
Ialt ...		254 ¹ / ₂	768 ¹ / ₂	1159 ¹ / ₂		94 ¹ / ₂	306 ¹ / ₃	712	92 ¹ / ₂	237 ² / ₃	698 ¹ / ₂
Omregnet ...		1674 td. htk.				721 td. htk.			614 td. htk.		

1352 til 1407. I omstående opstilling er ydelserne 1352, 1407 og 1437 stillet over for hinanden.

Tallene viser klart, at det store fald i ydelserne er indtruffet i tiden 1352—1407. Typisk nok stammer de to eksempler på en væsentlig forværring af forholdene i tiden 1407—1437 fra Skelde og Bovrup, altså fra den krigshærgede del af Nordslesvig. Her er ydelsen dalet fra 43 td. htk. i 1352 til 21 td. htk. i 1407, men er nul i 1437.

Den her givne opstilling kan med udbytte sammenholdes med en anden, som kan opstilles over forholdene på et nørrejydsk gods i år 1401, nemlig Brøndum hovedgård i Slet herred, Ålborg amt, altså fra et område, hvor der i lange tider forud for 1401 heller ikke havde fundet krigshandlinger sted. I årene op imod 1400 havde Anders Glob og senere hans enke Elene Porsfeld stykkevis pantsat hovedgårdens tilliggender til forskellige panthavere. 1401 erhvervede dronning Margrete Brøndum hovedgård¹⁵⁹, i hvilken anledning der blev foretaget en opgørelse over, hvor meget af bøndergodset der var besat, og hvor meget der var øde, samt over de pantesummer, for hvilke dele af godset temporært var afhændet. Ved et tilfælde er denne interessante og særdeles oplysende kilde bevaret for eftertiden, idet registratoren af Kalundborgske Registratur i 1476 har heftet originalen til denne optegnelse ind i registraturen, der også indeholder referaterne af brevene på hovedgården¹⁶⁰.

Krisen ses fra andre synsvinkler end i procuratorens regnskab, men billedet står lige stærkt. Foruden det store antal ødegårde — 34 af 48! — må de anførte pantesummer fremhæves. En gård, som ovenikøbet ikke er øde, er pantsat for en brun hest; andre 29 gårde er pantsat for et samlet beløb af 25 mark sølv. Til sammenligning skal nævnes, at den sjællandske landsby Ledøje i 1282 solgtes for 342 mark sølv¹⁶¹; landsbyen bestod ifølge op-

¹⁵⁹ Molbech og Petersen, Udvalg af danske Diplomer (1858), nr. 79.

¹⁶⁰ Trykt i Ældste danske Arkivregistraturer I, (1854), 18—20.

¹⁶¹ Dipl. Dan., 2. rk. III (1939), nr. 20, jf. Kjell Runquist i Hist. Tidsskrift 11. rk., III (1951) 419. — I 1282 regnes med en mark sølv efter valdemarsvægten, i 1401 med den 10% større kølnske mark; denne forskel

Brøndumgårds bondergods 1401

	besatte gårde	øde gårde	pantesum
Næsborg.....	1	4	5 mark sølv
Hemdrup.....	2		6 — —
Øster Ørbæk.....		14	6 — —
Næsborg.....	1		1 brun hest
Tolstrup.....	2	4	6 mark sølv
Vormstrup.....	1)		2 — —
Mjallerup.....	1)		
Brøndum.....	3	7	
Næsborg.....	1		
Årup.....		3	
Kornum.....		2	
Svenstrup ¹⁶²	2		
Ialt...	14	34	

lysninger fra 16. og 17. årh. af 22 gårde, dens jordtilliggende kan ikke have været synderligt forskellig fra de 29 gårdes i 1401, men disses panteværdi er kun omkring $\frac{1}{14}$.

Vidnesbyrd om krisens varige virkninger haves i det forhold, at medens Øster Ørbæk og Årup i 1401 tilsammen havde 17 gårde, der alle var øde, fandtes der ifølge matriklen 1682 på det tidspunkt kun tilsammen 9 gårde i de to bebyggelser¹⁶³.

Ovenfor blev fremhævet, at når procuratoren tillagde krigene den afgørende betydning for udviklingen af miseren, måtte det opfattes som et udslag af hans erfaringer vedrørende Nord-slesvig. Han har dog i samtiden langt fra været ene om denne forklaring på krisen; af de mere eller mindre en passant bemærkninger i datidens dokumenter fremgår, at den har været tidens populæreste, pesten kommer først i anden række¹⁶⁴.

udlignes dog rigeligt af det forhold, at en mark sølv omkring 1401 regnes lig 45 sk. dansk-lybsk, hvis solvindhold lå væsentligt under 1 mark kolnsk.

¹⁶² Til Brøndumgård hørte desuden forskelligt ikke specificeret gods.

¹⁶³ De danske Landbrug (1928), 271—72.

¹⁶⁴ Når pesten endelig nævnes, sker det som regel på den måde, at gods eller indtægter siges at være blevet øde på grund af krig og pest.

Aksel E. Christensen har således fremhævet en udtalelse af den kongelige sagfører under kejserprocessen 1424, der går ud på, at når der endnu i 1424 lå 100 sogne øde hen i Nørrejylland, og godt og vel det samme antal i rigets øvrige egne, skyldtes det de krige, grev Gerhard og hans sønner Henrik og Klaus havde påført riget¹⁶⁵. Bemærkelsesværdigt er det, at skønt kronens talsmand søger forklaringen langt tilbage i tiden, er det krigene og ikke pesten, han tænker på. Det kunne være en tendensiøs forvanskning, derimod lader en udtalelse, som en af tidens ledende stormænd Peder Larsen (Panter), statholder under kong Valdemars udenlandsfærd i 1352, fremsatte i 1355, sig ikke fortolke på den måde. Han ansøgte da pave Innocens 6. om at få overladt patronatsretten til det kanonikat i Ribe, som hans fader, drosten Lars Jonsen i 1329 havde stiftet og doteret med rigeligt jordegods, hvilket dog »nu på grund af krigenes overgreb, som længe har hersket i landet efter anstiftelse af tvedragtens fader, i den grad er formindsket, at det er reduceret til næsten intet«, hvorfor Peder Larsen vil sætte sin energi ind på at genopbygge godset¹⁶⁶. Det omtalte præbendegods kendes fra andre kilder, nemlig fra den detaljerede skildring i faderens stiftelsesbrev af 1329 28. jan. og fra en jordebog fra 1530 vedrørende det jordegods, der da lå til det »drostens præbende«¹⁶⁷. En sammenligning af disse to kilders oplysninger fortæller ikke alene en del om krisen i det 14. årh., men også hvor forskellig de vilkår har været som man har budt bønderne i det 14. og i det 16. årh.

Af de i 1329 nævnte bebyggelser er Hesselvrå, Voitrieth og Torp i Kolstrup sogn, Tørrild herred, siden forsvundne, det samme gælder Skovbølling i Vinding sogn, Holmans herred¹⁶⁸. Allerede

¹⁶⁵ SRD VII, 268, jf. Aksel E. Christensen, *Danmarks Befolkning (Nordisk Kultur) II* (1939), 39.

¹⁶⁶ *Acta pontificum Danica I* (1906), nr. 429.

¹⁶⁷ *Dipl. Dan.*, 2. rk. X (1948), nr. 95. Jordebogen 1530 er i ekstrakt udgivet af Kinch i *Ny Kirkehistoriske Samlinger I* (1859), 77. Forlægget findes i Rigsarkivet, Ribe Kapitels arkiv; den er innoveret i en jordebog fra 1554, således at ændringer fra tiden 1530 til 1554 er noteret i marginen.

¹⁶⁸ *Vejle Amts Stednavne* (1944), 108, 111 og 135.

	Drostens Præbende 1329		ørtug korn	skæp- per smør	ore penge
Vilstrup	Brusk hrd.	gården Lykholm	24	10	
		gården Langtorp- bjerg	12	1	12
Vinding	Holmans herred	gården Skovbølling	18		20
Borkop		1 gård	12	1	8
Skærup		1 —	12		16
Horsted	Jerlev hrd.	1 —	6		8
Bække	Anst herred	1 —	5	3	
Gesten		gården Gestenskov	9	2	
		1 mølle	12		
Brande	Nørvang herred	gården Lund	7	4	
Kragsig		odejord	4	3	
Ure		2 landbosteder		2	8
Hesselvrå		2 gårde	24	8	
Voitrith		1 otting jord	3	1	
Torp mark		odejord	5		
		Ialt . . .	153	35	72

i 1329 siges det skødede gods i Torp og Kragsig, Brande sogn, Nørvang herred, at være øde, og selv om præbenden måske endnu på senere tidspunkt har oppebåret visse indtægter af Kragsig, ydes der i 1530 ingen afgifter heraf¹⁶⁹.

Efterfølgende opstilling viser præbendens jordegods, således som det opføres i jordebogen 1530 (1554). Præbenden har på det tidspunkt fået forøget sit gods med 1 gård og 2 landbosteder i Darum, Gørding herred, samt med et landbosted i Bredstrup (eller Vilstrup?)¹⁷⁰, hvilket må ses som et udslag af Peder Larsens bestræbelser, ellers ejer præbenden stadigvæk de gårde, som drosten 1329 havde skænket, bortset fra gårdene i de ovennævnte forsvundne bebyggelser, samt bortset fra en gård i Bække, to landbosteder i Ure og møllen i Gesten, der ligeledes er forsvundne.

¹⁶⁹ I jordebogen 1530 (1554) opføres Kragsig endnu under sin særlige rubrik, men uden angivelser af ydelser.

¹⁷⁰ Bredstrup er i jordebogen rettet til Vilstrup eller Bilstrup.

Drostens præbende 1530 (1554)

Vilstrup	Brusk hrd.	1 gård	6 ört. korn	1 svin	gæsteri
		1 —	2 ¹ / ₂ ört. korn	1 —	—
Børkop	Holmans	1 —	1 ¹ / ₂ ört. korn	1 —	—
Skærup	herred	1 —	2 ört korn	1 —	—
Horsted	Jerlev hrd.	1 —	3 — —	1 —	—
Gesten	Anst hrd.	1 —	2 — —	1 —	—
Brand(e)lund	Nørvang	1 —	1 ¹ / ₂ ört. korn	1 —	—
Kragtig	herred	1 —			
Darum	Gørding hrd.	1 —	3 — —	1 —	—
		2 bolsteder	1 mark penge		
Bredstrup . . .	?	1 bolsted	1 mark penge		
			21 ¹ / ₂ ört.korn		
			2 mark penge	8	8

Ydelsen i 1329 kan omregnes til: 153 örtug korn = 229¹/₂ td. htk., 35 skpr. smør = 42 td. htk.¹⁷¹ og 9 mark dansk = 18 td. htk.¹⁷², eller ialt 289¹/₂ td. htk. I 1530 (1554) er ydelsen til præbenden 21¹/₂ örtug korn = 32¹/₄ td. htk., samt 8 svin, gæsteri af 8 gårde og 2 mark penge. I Frederik III's matrikel er svinene og gårdenes gæsteriydelse takseret til ¹/₂ td. htk. for hver enhed, og 1 mark penge takseret til 1 td. htk., hvilket giver en samlet ydelse på 42¹/₄ td. htk. Bortset fra det gods, der siden 1329 er blevet totalt øde, er nedgangen størst for gården i Børkop, der 1329 havde ydet godt 21 td. htk., men som både ifølge jordebogen 1530 og matriklen 1664 yder 1¹/₂ örtug korn, 1 svin og gæsteri, der i matriklen tilsammen takseres til 2¹/₂ td. 2¹/₂ skp. og 2 album¹⁷³, rundt regnet ¹/₈ af ydelsen 1329.

Ifølge Peder Larsens udtalelse i 1355, sammenholdt med de her givne data, må vi forestille os Sydøstjylland lige så krigs-

¹⁷¹ Af indførelsen i Ribe Oldemoder s. 70 fremgår, at 1 skæppe smør er regnet til ¹/₁₀ tønne smør; hartkornsværdien af 1 tønne smør var 12 tønder, jf. Aakjær, Maal, Vægt og Taxter, 269.

¹⁷² 7¹/₂ mark dansk regnedes som ovenfor anført, Ekskurs og note 18, i tiden 1330—1352 til en mark sølv, hvorfor 9 mark dansk efter taksten 1 læst korn = 2²/₅ mark sølv svarer til 18 td. htk.

¹⁷³ RA. Frederik III's Matrikel nr. 1218, f. 176 r.

hæret som Nordslesvig i 1430erne. Med holstenerne baseret på Fyn har området været et naturligt brændpunkt for kampene i 1340erne og 1350erne. Alligevel kan der ikke være nogen tvivl om, at procuratoren, den kongelige sagfører og Peder Larsen har heftet sig ved en sekundær foreteelse. Al historisk erfaring viser, at hvis en krig ikke angriber en befolknings substans, vil den menneskelige myrellid hurtigt udslette sporene efter krigen. I de to nævnte områder kan man imidlertid se, at krigen har efterladt sig varige spor, en række bebyggelser forsvandt for stedse, og af den landgilde, der 1530—1664 ydes af gårdene på drostens præbende, kan vi udlæse, at disse gårdes produktionskraft må have været væsentligt mindre i nyere tid end i 1329. Men forudsætningen for, at krigen har kunnet få den virkning, har givetvis været den, at befolkningen af helt andre årsager end krigen *har været* angrebet i sin substans. Udslag af dette møder vi i udviklingen i Sydslesvig i tiden 1352—1407, da landsdelen ikke blev hæret af krig, vi møder det i forholdene på Brøndum hovedgård i 1401, der da i lang tid havde ligget uden for krigszonerne, og vi møder det i de af Aksel E. Christensen særligt undersøgte og belyste forhold i forbindelse med de mange nedlagte kirker i Jylland i denne periode¹⁷⁴. Her står vi overfor den primære foreteelse, der har bestået i, at landsdelen af en eller anden grund har haft en stærkt aftagende befolkning. Og det er som følge af denne affolkning, at krigen har fået en virkning, som først og fremmest er faldet samtiden i øjnene. De store huller, som mangelen på mennesker har slået i de besatte gårdes rækker, som f. eks. i Norhug og på Brøndumgård, har med naturlig lovmæssighed medført, at bønderne har forladt krigshærgede områder. Hvorfor udsætte sig for krigens plyndringer og ubehageligheder, når der var nok af muligheder andetsteds. Udfra samme forhold er der heller ikke svært at fatte den lovmæssighed, med hvilken landgildeniveauet generelt sænkes. Mangelen på fæstere har givet bønderne de bedste kort på hånden i deres bestræbelser for at opnå de bedst mulige vilkår. Sålænge bøndernes bevægelsesfrihed var uindskrænket, må ode-

¹⁷⁴ Anf. værk, 37—39.

gods af et omfang som Norhugs skæbne vidner om og Brøndumgård illustrerer, automatisk have medført, at jordrotterne har måttet konkurrere om bønderne med en væsentlig nedsættelse af landgilden til følge. Den der ikke er fulgt med, er gået fallit som Anders Glob og hustru.

Men hvad er årsagen til den aftagende befolkning? Blandt de mange interessante forhold procuratorens regnskab belyser, hører også, at det klart fremgår, at pesten ikke kan have spillet den rolle, der ofte er blevet tillagt den. Det er apriorisk givet, at et vist befolkningstab må pesten have forårsaget, men det er ligeledes givet, at der ved siden heraf må have gjort sig en anden eller andre faktorer gældende, som har medført, at befolkningen ikke blot regenererer efter pestårene, men tværtimod yderligere aftager i tiden 1352—1407. Denne konstatering svarer til det resultat forskningen ude i Europa er nået til, nemlig at krisens højdepunkt er tiden omkr. 1400, men at dens første spor kan iagttages længe før pestårene, ja helt tilbage til 13. årh.¹⁷⁵ Pesten bliver i denne sammenhæng kun en episode, der har skærpet en krisetilstand, men ikke er dens egentlige årsag. Fra dansk område haves et par andre udtalelser fra autoritativt hold, som i denne forbindelse er bemærkelsesværdige. 1352 28. juni forøgede biskop Peder af Ribe jordegodset til en af de bestående stiftelser i domkirken med følgende motivering: »Vi har belært af erfaringen nøje overvejet, at afgiften af nævnte gods på grund af rigets farefulde stilling« (d. v. s. krigen mellem kong Valdemar på den ene og de jyske oprørere, hertug Valdemar og de holstenske grever på den anden) »i den grad forringes og formindskes år for år, og at det må befrygtes, at afgiften yderligere vil formindskes i fremtiden«¹⁷⁶. Korrektheden af denne pessimistiske fremtidsvurdering, fremsat i samme år, som kapitlet i Slesvig anlagde sin jordebog, fremgår af procuratorens regnskab 1437. Den anden autoritative udtalelse findes i den på danehoffet i Nyborg 1354 udstedte rigslov; i en af dens paragraffer dispenserer kongen på sine rådernes opfordring — blandt hvilke

¹⁷⁵ Jf. den ovf. s. 162, note 2 anførte *Rapport* 1955, 820, 956.

¹⁷⁶ Dipl. Dan., 3. rk., III (i korrektur), nr. 567.

biskop Peder af Ribe udtrykkeligt nævnes og til hvis kreds Peder Larsen sandsynligvis har hørt — for eksekveringen af døds- og lemlæstelsesstraffe »pro nimia defectu populi regni Danici et aliis quam pluribus defectibus et periculis ipsi regno incumbentibus»¹⁷⁷. Sammenholdes disse udtalelser med den ovenfor citerede udtalelse af Peder Larsen i 1355, turde det være klart, at i de ledende stormænds forestillingsverden har pesten ikke spillet nogen større rolle. Selv rigsloven, hvor en henvisning til pesten kunne synes højst nærliggende, undgår dette og bruger en mere vag, men samtidig mere vidtfavnende formulering. Vi kan af de anførte udtalelser kun slutte, at det for samtiden har været svært at sammenfatte problemet i en enkel og præcis formulering. I det følgende afsnit skal problemet søges belyst fra en anden synsvinkel end krig og pest.

7. Steenstrup har gjort opmærksom på, at man øjensynligt omkr. 1300 har regnet med, at en gårds landgilde i størrelse svarede til dens årlige udsæd, medens man som bekendt i 16. og 17. årh. havde formuleret en maksime om, at den ideelle landgilde var $\frac{1}{3}$ af udsæden. Selv om det nok så meget må understreges, at der i praksis har været betydelige afvigelser fra reglerne, er det dog, som allerede Erslev bemærkede, »en dybt indgribende Ændring, der derved er sket, og den kunde give Anledning til mange Betragtninger»¹⁷⁸. På dette sted er det naturligt at overveje betydningen af den ændrede maksime. Det er indlysende, at ændringen ensidigt har været til bøndernes fordel, og det kan forholdene taget i betragtning ikke være tale om noget andet tidspunkt for ændringen end den her behandlede krisetid. Det vil igen sige, at den »landbrugskrise«, der set fra samfundets synspunkt har betydet en væsentlig formindskelse af landets økonomiske kraft, fra jorddrotternes har bestået i en kriseagtig formindskelse af deres indtægter, fra bondens synspunkt ikke er en krisetid, men en periode, i hvilken hans

¹⁷⁷ Aarsberetn. fra Gehejmearch. V (1845), 48, Annales Danici (1920), 177 og Aksel E. Christensen, anf. værk, 40.

¹⁷⁸ Steenstrup, Studier over Kong Valdemars Jordebog (1874), 85; Erslev, Valdemarernes Storhedstid (1898), 137.

økonomiske vilkår er blevet forbedret på afgørende måde. Hvilke uhyre kvantiteter korn, der for landet som helhed i kraft af den ændrede regel er forblevet i bondens lade i stedet for at indgå i jorddrotternes magasiner¹⁷⁹; er umiddelbart indlysende og illustreres i konkret eksempel af procuratorens regnskab¹⁸⁰.

Af det anførte ræsonnement følger, at det landgildeniveau, der 1437 fandtes på kapitlets gods stort set må være blevet det varige. Heldigvis kan ræsonnementet underbygges ved at inddrage en oversigt fra 1532 over en del af de slesvigske præbenders og domkirkealtres jordegodsindtægter¹⁸¹ i undersøgelsen. Den følgende opstilling viser ydelserne i 1532 sammenholdt med de tilsvarende i 1352 og 1437. Enkelte landsbyer i hvilke man af kapitlets breve og brevregistraturer kan se, at kapitlet har erhvervet eller afhændet gods i tiden 1437 til 1532, er udeladte, endvidere er der i enkelte tilfælde undladt at tage hensyn til nogle værdimæssigt ubetydelige ydelser af småredsel. Omregningen i nogle tilfælde af hedebyskæpper havre til örtug korn er sket efter den i oversigten angivne anvisning¹⁸².

Ved bedømmelsen af tallene må erindres, at forholdet mellem den lybske mark og dens sølvværdi i 1352, 1437 og i begyndelsen af 16. årh. forholder sig som 1:2,5:4¹⁸³. I nogle tilfælde har man ladet bønderne have den fulde fordel af møntforringelsen, i andre forhøjet pengebeløbet. Som helhed viser opstillingen dog klart, at med 1437's niveau er forholdene bragt i et stabilt leje.

Med 16. årh. er vi inde i en periode, da man kan tale om et

¹⁷⁹ For prisdannelsen på korn spillede det selvfølgelig mindre rolle, om kornet lå det ene eller det andet sted, hvilket forklarer at kornets takst forbliver uændret i krisetiden. — Denne uændrede korntakst, i europæiske kilder kan endda konstateres et vist prisfald, er iøvrigt en af grundene til, at den fra forskellig hold fremsatte «klimaforværringsteori» ikke kan godtages.

¹⁸⁰ I denne forbindelse må nævnes, at kapitlets gårdtal på reformati-onstiden er beregnet til 380—400 helgårde, jf. Harms, *Das Schleswiger Domkapitel* (1914), 100.

¹⁸¹ *Archiv f. Staats- u. Kirchengeschichte* II (1854), 512—543, udg. af H. N. A. Jensen; oversigten bygger på en ældre fra 1502.

¹⁸² s. 518: 5 örtug sive 5 solid. avene et sive 16 modii et 4 modioli.

¹⁸³ W. Jesse, *Der Wendische Münzverein* (1928), 209.

	Ydelse 1352				Ydelse 1437			Ydelse 1532		
	Qu. VI	ørtug korn	hedebykskpr. rug	mark lybsk	ørtug korn	hedebykskpr. rug	mark lybsk	ørtug korn	hedebykskpr. rug	mark lybsk
Sd. Brarup	54	12			6			6		
Veseby	—	10		$\frac{1}{4}$	5			5		
Vølstrup	—	1			1			1		
St. Solte	55	12			6			6		
Vølstrup	—	12			6			6		
Bojbøl	—		4			2			2	
Kasmark	—	24			14			14		
Karlsberg	58			6			$3\frac{1}{2}$			$2\frac{7}{8}$
Skovby	—			$1\frac{1}{2}$			1			1
Nyby	—			1			$\frac{1}{2}$			$\frac{1}{2}$
Tumby	—	1			1			1		
Thorsted	—	21			11			12		
Gammelby	60		18			9			6	
Ulsnæs	—	8			3			2,4		
Stenfelt	—	18			9			4,5		3
Karlum	61		25				$1\frac{1}{8}$			3
Ø. Bjerrum	—			12			9			8
Bregning	—	27			9			11		
Ærø	62	72			36			31		
Hyrup kirke	65			$3\frac{3}{4}$			2			2
Broager kirke	66			—			16			16
Ostenfeld	67		8			4			3	$\frac{5}{8}$
Idsted	—		8			5			4	
Gammellund	—		5			3			4	
Arnholt	—		5			2			3	
Ulsnæs	68	24			12			12		
Løjt	70	18		3			4			8
Tolk	71	9					$1\frac{1}{8}$	5		
Borne	72			15			4			6
Almtorp	—			$13\frac{1}{4}$			7			21^{184}
Espenæs	74	24					2			4
Bondsøl	75	12					3			4

¹⁸⁴ Desuden ydes 1 td. smør; trods manglende oplysninger er godset i Almtorp vel blevet forøget siden 1437.

	Ydelse 1352				Ydelse 1437			Ydelse 1532		
	Qu. VI	ørtug korn	hedebysskpr. rug	mark lybsk	ørtug korn	hedebysskpr. rug	mark lybsk	ørtug korn	hedebysskpr. rug	mark lybsk
Osterhusum	—			1 ¹ / ₂			3 ³ / ₄			3 ³ / ₄
Hyrup	—	4 ¹ / ₂			2					1
Langhorn	76			5 ⁵ / ₈			3			3
Grumtofte kirke ...	—			—			4			4
Høgel.....	77			3 ¹ / ₂			1 ³ / ₄			4
Grumby	91	12			3			4		
Tvede	—	18			9			4		
Torp	97			10			6			6

statsbeskyttet landgildeniveau. Som Poul Johs. Jørgensen har fremhævet, kommer det principielle klarest til udtryk i en officiel svensk udtalelse fra 1664 i forbindelse med spørgsmålet om de skånske stænders privilegier: det havde været de danske bønders største privilegium, at hverken kongen, adelsmændene eller de gejstlige kunne lægge større afgifter på en bonde end den, der fandtes i gamle jordebøger¹⁸⁵. Og selv om der ved en gennemgang af tidens jordebøger kan påvises visse småændringer¹⁸⁶, så er disse i sammenligning med ændringerne i 14. årh. så betydningsløse, at de kun tjener til at illustrere, hvor stabile forholdene nu var blevet. Det er imidlertid en kendsgerning, at selv med den nyere tids lavere landgildeniveau fandtes der et konstant ødegårdsproblem. Henrik Pedersen har på grundlag af matriklen 1682 opgjort ødegårdsprocenten på det tidspunkt til 4,8⁰/₀, et tal, der ifølge Skrubbeltrang må opfattes som minimum¹⁸⁷. Udtrykt på anden måde kan man sige, at selv med de lavere

¹⁸⁵ Dansk Retshistorie (1940), 470.

¹⁸⁶ Fusing, Herremand og Fæstebonde (1942), 150—192; en del af de der anførte forhøjelser er strengt taget ikke landgildeforhøjelser, men konvertering af ældre tjenesteydelser.

¹⁸⁷ Hist. Tidsskr., 8. rk., IV (1913), Tillæg 197; Husmand og Inderste (1940), 32 flg.

byrder på gårdene i nyere tid var der kun en omtrentlig balance mellem tilbud og efterspørgsel, landet havde også i 16. og 17. årh. sin landbrugskrise, omend i sammenligning med 14. årh. i en meget mild form. Regeringsmagtens — kongen og højadelens — principielle afvisning af landgildeforhøjelser kan kun være dikteret af den nationaløkonomiske betragtning, at øgede byrder ville medføre øgning af ødegårdenes antal og dermed i sidste instans betyde en svækkelse af staten og samfundet. Men hvad ville der være sket, om man for eks. år 1600 havde vedtaget at fordoble eller tredoble landgildeydelse? Svaret kan kun være eet. Ødegårdsprocenten ville uden tvivl være steget stærkt, og havde denne tilstand varet i 5—6 generationer som i middelalderen, måtte den også have ført til varig opgivelse af dyrket jord, og fra 2. generation — flere øde gårde, færre familier — til et stadigt dalende fødselstal.

Tankeeksperimentet kan tjene til at belyse en væsentlig side af det middelalderlige krisefænomen, nemlig det, der giver sig udtryk i, at hertugdømmets befolkning ifølge regnskaberne øjensynligt er dalet i tiden 1352 til 1407. Men det forklarer ikke alt. Set fra den nyere tid består det forunderlige ikke i, at et meget højt landgildeniveau omkr. 1300 måtte sænkes i løbet af de efterfølgende generationer, det forunderlige er, at man er kommet op på dette høje niveau, og det allermest forunderlige er, at man i visse tilfælde kan se, at bønder i middelalderen af en given jord har præsteret ydelser, som det 16. og 17. årh.s bønder ikke blot ikke havde villet, men heller ikke havde evnet at yde. For eks. ovennævnte gård i Børkop, der 1329 yder 21 td. htk., men 1530 til 1664 kun omkr. en ottendedel heraf, eller bebyggelsen Avbæk ved Åbenråfjord, hvor der 1352 fandtes en stor brydegård og to mindre, der tilsammen ydede $70\frac{1}{2}$ td. htk. samt en ikke specificeret afgift af »communitas«, d. v. s. af den i gårdene af jorddrotten investerede kapital. I 17. årh. bestod Avbæk ifølge Meyers kort og beskrivelse af to jævne bøndergårde på $1\frac{1}{2}$ otting hver samt en »toftjener«¹⁸⁸, hvilke ikke tilnærmelsesvis kunne have præsteret disse ydelser. I

¹⁸⁸ Geodatisk Instituts Publikationer III (1942), 86.

disse tilfælde må den middelalderlige gård driftsøkonomisk have været væsensforskellig fra den nyere tids, og i tilfældet Avbæk træder denne forskel klart for dagen i jordebogen 1352's beskrivelse. Foruden de tre nævnte gårde fandtes der nemlig 12 »coloni« på godset, som hver ydede den såre beskedne afgift på $\frac{1}{2}$ sk. engelsk og 2 høns (på Sjælland ville disse coloni være blevet kaldt *inquilini*, gårdsæder), men som uden tvivl i form af hoveri og som daglejere har skabt forudsætningerne for de tre gårdes store ydelser; i 1352 lever der femten familier i Avbæk, i 17. årh. tre. Tilsvarende, omend forskellen mellem 14. årh. og nyere tid dog næppe har været så grel, må forholdene tænkes at have været på drostepræbendens gods med disses store ydelser i 1329; i skødet siges de nævnte gårde at være skødet »cum colonis et estimacionibus«, d. v. s. med arbejdskraft og investeret kapital. Desværre er det som tidligere berørt kun undtagelsesvis det slesvigske materiale giver oplysninger om gårdenes driftsøkonomiske organisation, i den henseende er for eks. Roskildebispens jordebog en bedre kilde. Imidlertid er det velbekendt, at højmiddelalderen strengt taget ikke kender fæstebondebegrebet, for den eksisterer kun bryder, landboer og gårdsæder. Ved anden lejlighed håber jeg at kunne vise, hvorledes forvandlingen af dette patriarkalske bryde-, landbo- og gårdsædesystem til den nyere tids mere laxe fæstevæsen er en anden væsentlig side af krisen. Det gamle system, i hvilket en storstilet kapitalinvestering i form af *estimaciones* (virning, holdskorn, holdsfæ, udødelige køer o. s. v.) indgik som et væsentlig led, var forudsætningen for de høje afgifter i middelalderen; da jordens dyrkere i stort omfang nægtede at dyrke jorden på disse betingelser, brød systemet sammen. Det skete ikke på en gang, stod tvertimod på i flere generationer, først i 15. årh. var forvandlingen som helhed fuldbyrdet og den »priviligerede« fæstebonde skabt. Fra da var der nogenlunde balance mellem efterspørgsel efter jord og efterspørgsel efter fæstere. Men inden man nåede så langt, var ikke ubetydelige dele af den jord, der var under dyrkning omkr. 1300, gået tabt.

Zusammenfassung.

Um das Jahr 1437 — genau zwischen den Jahren 1435 und 1439 — verglich der Leiter der Finanzverwaltung des Domkapitels zu Schleswig, der *procurator capituli*, die Einnahmen, welche die Domkirche und die Dompräbenden zu jener Zeit aus Tafelgüter und sonstigen Einnahmequellen empfangen, mit denen, die laut eines Registrum aus dem Jahre 1352 erhoben worden waren. Die Rechenschaft hierüber, die in der Quellensammlung d. Gesellschaft f. Schleswig-Holsteinische Geschichte, Bd. VI, nach einer Abschrift von Ulrich Petersen († 1735) im dänischen Reichsarchiv, herausgegeben worden ist, umfasst 28 Seiten in Grossformat. Am Fusse jeder Seite hat der Procurator in einer *Summa reddituum diminutorum* die Verluste zusammengezählt. Eine Zusammenstellung dieser Summæ ist S. 163 gegeben worden. Da der Procurator den dänischen *Åbolæst* 9 Mark Lübisch gleichsetzt, kann dieser Totalverlust in 5205 Tonnen Hartkorn umgerechnet werden (1 Tonne Hartkorn = 1 Tonne Gerste à 139,1 Liter). Der Procurator hat nur die Differenz zwischen den Erträgen 1352 und 1437 errechnet. In der Abhandlung ist jede Postierung für das Jahr 1352 dem entsprechende des Jahres 1437 gegenübergestellt worden. Verbesserungen in der handschriftlichen Überlieferung sind mit Klammern angegeben. Postierungen, welche der Procurator aus verschiedenen Gründen, meistens weil die Nachrichten unzulänglich waren, oder weil das entsprechende Gut in der Zwischenzeit veräussert worden war, nicht berücksichtigt hat, sind mit * angegeben. Das Endergebnis dieser Gegenüberstellung ist S. 221 verzeichnet. Die Einnahmen 1352, die der Procurator in Rechnung zieht, belaufen sich auf 7609 Tonnen Hartkorn, im Jahre 1437 dagegen nur auf 2421 Tonnen. Aus verschiedenen Gründen muss doch die erste Zahl auf 8000 (± 100) erhöht werden, andererseits ist die Summe 2421 zu hoch berechnet, da der Procurator den Kornpreis des Jahres 1352: 1 læst Korn (= 36 Tonnen Hartkorn), auch für das Jahr 1437 gelten lässt, während in Wirklichkeit der Læst im Jahre 1437 etwa das Doppelte kostete. Die 271 $\frac{1}{2}$ Mark Lübisch entsprechen im Jahre 1437 nicht 1086 Tonnen Hartkorn, sondern nur etwa die Hälfte. Zusammenfassend kann gesagt werden, dass von der Verlustsumme von 6000 Tonnen Hartkorn, die 500 Tonnen von der Verringerung des Geldwertes herrühren; 730 Tonnen hat die grosse Sturmflut in Friesland im Jahre 1362 an Einbusse mit sich geführt, und die restierenden 4730 Tonnen fallen auf das Konto der allgemeinen europäischen Agrarkrise.

Nach Ansicht des Procurators ist diese Agrarkrise durch die Kriegszustände bedingt: *Redditus diminuti per guerras et per inundationem in Frisia*. Bis zu einem gewissen Grade, muss man zugeben, dass diese Auffassung berechtigt ist. Die Zahlen ergeben, dass Nordschleswig, welches in dem Krieg, der 1433 endete, hauptsächlich Kriegsschauplatz gewesen war, aufs Schwerste betroffen ist (S. 225). Nach einer anderen Quelle kann dasselbe für den benachbarten Teil Nordjütlands nachgewiesen werden; hier haben die Kriegszustände in den Jahren 1340—55 zu ähnlichen Wüstungen geführt. (S. 232). Andererseits muss aber hervorgehoben werden, dass auch Südschleswig wie andere Teile Nordjütlands, welche nicht von Kriegen betroffen worden sind, ausgesprochene Krisenzustände aufweisen. Für Südschleswig ist der Höhepunkt der Krise die Jahre 1352—1407 (S. 227), ein Zeitraum, wo das Gebiet von grösseren Kriegen nicht berührt war. Ebenso ist das Gut Brøndum in Nordjütland (südlich Aalborg) im Jahre 1401 schwer getroffen, ohne dass Kriegshandlung hier die Ursache sein kann (S. 230).

Es ist bemerkenswert, dass nicht nur der Procurator im Jahre 1437, sondern auch massgebende Männer des dänischen Reiches unmittelbar nach den Pestjahren als Erklärung der Krisenerscheinungen auf die derzeitigen Kriege hinweisen. Es kann aber kein Zweifel darüber bestehen, dass wenn den verhältnismässig belanglosen Kriegen im 14. und 15. Jahrhundert eine solche grosse Bedeutung zugemessen werden, dieses davon abhängt, dass die Bevölkerung Jütlands — sowohl Nord- wie Südjütland — sich in diesem Zeitraum stark vermindert hat. Viele Höfe und ganze Dorfschaften sind infolge dieser Abnahme der Bevölkerung wüstgelegt geworden. Ein Gebiet, das unter diesen Umständen vom Krieg betroffen wird, wird zusätzlich hart mitgenommen, weil die Bauern es vorgezogen haben auf Bauerngüter in Nicht-Kriegsgebieten umzusiedeln. An diese Erscheinung heften die Zeitgenossen ihre Aufmerksamkeit, die tiefer liegende Ursache, die Bevölkerungsabnahme, lassen sie unerklärt.

Zur Erklärung dieses einschneidenden Problems muss man folgendes vor Augen haben. Um 1300 war es in Dänemark eine Grundregel bei Festlegung der Abgaben der Bauern an ihren Grundherren, dass die Abgaben den selben Wert wie die jährliche Aussaat des Hofes entsprechen sollten. In dem Zeitraum 15—1700 war diese Grundregel dahin geändert worden, dass die Abgaben grundsätzlich nur ein Drittel der Aussaat ausmachten. Aber selbst in diesem Zeitraum, wo die im Vergleich mit dem Hochmittelalter niedrigen Abgaben vom Staate — König und

hochadelige Grossgutbesitzer als Reichsrat — geschützt werden, gab es ein dauerndes Wüstungsproblem. Für das Jahr 1688 kann festgestellt werden, dass 5 % aller Bauernhöfe in Dänemark wüst waren. Bei diesem Zustande blieb die Bevölkerung stabil. Es kann daher angenommen werden, dass wenn die Staatslenkung in dem Zeitraum 15—1700 prinzipiell Abgabenerhöhungen verbot, sie von der Anschauung ausging, dass Erhöhungen automatisch zur Zunahme der Wüstungen führen müssten und daher die Nationalökonomie schaden würden. Eine Verdreifachung der Abgaben hätte jedenfalls zur Vervielfältigung der Wüstungen geführt, und hätte dieser Zustand wie im Spätmittelalter 5—7 Generationen gedauert, würde sie automatisch einen Rückgang der Bevölkerung zufolge gehabt haben. Es kann daher als naturnotwendig angesehen werden, dass das hohe Abgabenniveau ums Jahr 1300 im Laufe der folgenden 150 Jahren abgebaut werden musste, so wie es geschah.
